Siyasal Ekonomi

Vahit Sunar

Siyasal Ekonomi

Literatür kaynakları esas alınarak yapılan bu çalışmada, tek bir ülke üzerinden değil,

Türkiye, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği içindeki başlıca ekonomik düzenler, Rusya, Ukrayna ve Arap ülkelerinin farklı devlet–piyasa–toplum ilişkilerini karşılaştıran bir çerçevede ele alınmıştır.

Araştırmanın yürütme sürecinde güncel akademik yayınlar, hakemli dergiler, üniversite yayınevleri ve temel karşılaştırmalı siyasal ekonomi çalışmaları esas alınmıştır.

Karşılaştırmalı siyasal ekonomi, yalnızca ülkelerin gelirlerini, büyüme oranlarını, dış ticaretlerini veya kamu harcamalarını karşılaştıran bir ekonomi incelemesi değildir.
Asıl araştırma konusu, **ekonomik düzenin hangi siyasal kurumlar, toplumsal ilişkiler, mülkiyet yapıları, devlet uygulamaları, hukuk düzenleri, işgücü ilişkileri, teknoloji tercihleri, maliye ve para politikaları ve toplumsal güç dengeleri içinde oluştuğunu** açıklamaktır.

Bu nedenle Türkiye ile Çin'i, Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Birliği'ni veya Rusya ile Ukrayna'yı yalnızca kişi başına gelir, büyüme, dış ticaret ya da enflasyon gibi göstergeler üzerinden karşılaştırmak eksik kalır. Aynı ekonomik gösterge, farklı siyasal ve kurumsal yapılarda tamamen farklı anlamlar taşıyabilir.

O nedenle, karşılaştırmalı siyasal ekonominin temel sorusu bu nedenle şöyle kurulmuştur:
Devlet, piyasa, sermaye, emek, toplum, hukuk, teknoloji ve siyasal iktidar arasındaki ilişkiler farklı ülkelerde nasıl örgütlenmekte ve bu örgütlenme ekonomik sonuçları nasıl şekillendirmektedir?

Peter A. Hall ve David Soskice'nin 2001 tarihli *Varieties of Capitalism* çalışması bu alandaki temel başvuru noktalarından biridir. Hall ve Soskice, gelişmiş ekonomileri yalnızca "piyasa ekonomisi" olarak görmek yerine, kurumların birbirleriyle nasıl tamamlandığına bakarak farklı kapitalist düzen biçimlerinin ortaya çıktığını ileri sürer. Çalışmanın giriş bölümü 1–68. sayfalar arasındadır. (OUP Academic)

Ancak bugün söz konusu çerçeveyi Türkiye, Çin, Rusya, Ukrayna ve Arap ülkelerine uygularken daha geniş bir yaklaşım gerekmektedir. Çünkü bu ülkelerden bazıları klasik liberal piyasa düzenine, bazıları eşgüdümlü piyasa düzenine, bazıları devletin ekonomik alanda çok güçlü olduğu yapılara, bazıları kaynak gelirlerine dayalı devlet yapılarına, bazıları ise savaş ve yeniden yapılanma koşullarına sahiptir.

Dolayısıyla bu araştırmanın önerdiği temel yaklaşım şudur:
Ülkeleri "iyi-kötü", "başarılı-başarısız" veya "ileri-geri" şeklinde sıralamak yerine, her ülkenin ekonomik düzenini meydana getiren kurumların birbirleriyle nasıl ilişki kurduğunu karşılaştırmak.

Bu yaklaşım aynı zamanda siyasal tercihler bakımından da tarafsızdır. Araştırmanın amacı herhangi bir ülkenin veya siyasal sistemin tercih edilmesini önermek değil, **hangi kurumsal düzenin hangi sonuçlarla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktır. Siyasal ekonomi, devlet ile piyasa arasındaki dinamik etkileşimi kurumsal, toplumsal ve etik boyutlarıyla ele alan bütüncül bir araştırma alanıdır. Farklı siyasal ve toplumsal kurumlara (örneğin liberal kapitalizm, sosyal demokrat refah devletleri, devlet kapitalizmi veya İslam iktisadı gibi değer odaklı modeller) sahip ülkelerde bu ilişki; üretim biçimlerinden insan davranışına, küresel pazarlamadan teknolojik dönüşüme kadar geniş bir yelpazeyi şekillendirir.**

Soruda belirtilen dokuz alt problem çerçevesinde bu bütüncül yapı şu şekilde analiz edilebilir:

1. Ekonomik Düzenin Kavramsal Yapısı
Ekonomik düzen; mülkiyet hakları, sözleşme hukuku, kaynak tahsis mekanizmaları ve bölüşüm ilkelerinin oluşturduğu kurumsal bir mimaridir.

- **Devlet-Piyasa Dengesi: Piyasanın "fiyat mekanizması" ile devletin "düzenleme ve denetleme yetkisi" arasındaki ilişki ekonomik düzenin tipini belirler.**
- **Kurumsal Çerçeve: Piyasa kendiliğinden işleyen soyut bir alan değildir; aksine yasalar, mülkiyet rejimleri ve siyasal kurumlar tarafından inşa edilir ve korunur.**

2. Teknolojik Gelişme ve Üretim Yapısı Üzerindeki Etkiler
Devlet ve piyasanın teknolojiye yaklaşımı, ülkenin küresel üretim zincirindeki yerini belirler.

- **Girişimci Devlet vs. Serbest Piyasa: İnternet, GPS ve biyoteknoloji gibi yıkıcı teknolojilerin temelinde genellikle devlet destekli Ar-Ge yatırımları yatar (Mazzucato'nun *Girişimci Devlet* yaklaşımı).**
- **Sanayi Politikaları: Devletin stratejik sektörleri teşvik etmesi veya piyasayı serbest bırakması; sanayileşme hızını, otomasyon düzeyini ve yüksek katma değerli üretim kapasitesini doğrudan etkiler.**

3. Dilsel ve Kavramsal Yapının Siyasal Ekonomi Düşüncesine Etkisi

Toplumların ekonomik olguları algılama biçimi, kullanılan dil ve kavramsal çerçeve ile şekillenir.

- **Kavramsal İnşa: "Serbest piyasa", "kamu yararı", "görünmez el", "sömürü" veya "bereket/adalet" gibi kavramlar, bireylerin ekonomik meşruiyet algısını yönlendirir.**
- **Söylem ve Politika: İktisat dilinin teknikleşmesi ve uzmanlaşması, ekonomik kararların politik niteliğini gizleyebilir ve toplumun siyasal ekonomi politikalarını sorgulamasını veya benimsemesini zorlaştırabilir ya da kolaylaştırabilir.**

4. Ekonomik Düzenin Uygulama Merkezli İşlevleri

Ekonomik düzen sadece teorik bir model değil, gündelik hayatı düzenleyen pratik bir mekanizmadır.

- **Bölüşüm ve Yeniden Bölüşüm: Vergi politikaları, sosyal transferler ve asgari ücret düzenlemeleri aracılığıyla gelirin toplumdaki dağılımı sağlanır.**
- **Piyasa Başarısızlıklarını Giderme: Çevre kirliliği gibi dışsallıkların vergilendirilmesi, kamusal malların (eğitim, güvenlik, altyapı) sunulması ve tekelcilikle mücadele edilmesi uygulamanın temel işlevlerindendir.**

5. Farklı Düşünce Geleneklerinde Toplumsal ve Bilimsel Temeller

Siyasal ekonomi, farklı medeniyet ve düşünce geleneklerinde farklı normatif temellere dayanır.

- **Baskın Batı Gelenekleri: Merkantilizm (devlet gücü), Klasik Liberalizm (bireysel özgürlük ve piyasa) ve Marksizm (sınıf çatışması ve mülkiyetin kamusallaşması) temelinde şekillenmiştir.**
- **İslam Düşünce Geleneği: Piyasa özgürlüğünü kabul etmekle birlikte, adaleti (*adlet*), faiz yasağını (*riba*), servetin tek elde toplanmamasını (*tedavül*) ve ahlaki sorumluluğu (zakat, hisbe teşkilatı) merkeze koyan bütüncül bir sosyo-ekonomik düzen öngörür.**

6. Ekonomi, Toplumsal Roller ve Etik Arasındaki Bütünlük

Ekonomik sistemler nötr değildir; belirli ahlaki değerler üreterek toplumsal rolleri ve cinsiyet dağılımını yeniden inşa eder.

- **Toplumsal Roller: Kapitalist düzen iş bölümü ve uzmanlaşmayı derinleştirirken, bakım ekonomisi gibi karşılıksız emeğin değerini göz ardı edebilir.**
- **Etik Sınırlar: Piyasa mantığının her alana (eğitim, sağlık, organ bağışı vb.) yayılması, "piyasa toplumları" yaratarak ahlaki erozyona yol açabilir (Sandel'in yaklaşımı). Kurumsal yapıların etik ilkelere (dürüstlük, adil paylaşım) dayanması, sistemin meşruiyetini korur.**

7. Küresel Pazarlama Düzeninde Siyasal Ekonominin Merkezi Konumu

Küresel ticaret ve pazarlama, uluslararası siyasal ekonominin kurumları ve kuralları üzerinde yükselir.

- **Küresel Kurallar: DSÖ (WTO), IMF ve Dünya Bankası gibi yapılar ile serbest ticaret anlaşmaları, küresel pazarlamanın sınırlarını ve şartlarını belirler.**
- **Tüketim Kültürünün Yayılması: Çok uluslu şirketler, siyasal ekonomi sistemlerinin sağladığı serbest sermaye dolaşımı sayesinde yerel pazarlara girerek küresel bir tüketim davranışı ve marka bağımlılığı yaratır.**

8. Klasik ve Çağdaş Kaynaklarda Farklı Ekonomik Düzenlerin Açıklanması

Ekonomik düşünce tarihi, devlet-piyasa ilişkisini zaman içinde farklı açılardan ele almıştır.

- **Klasik Yaklaşımlar: Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx; servetin kaynağı, emek-değer teorisi, devletin rolü ve sınıf ilişkilerine odaklanmıştır.**
- **Çağdaş Yaklaşımlar: Keynezyen iktisat (devlet müdahalesi ve toplam talep), Hayek ve Friedman'ın Neoliberalizmi (serbest piyasa ve deregülasyon), Kurumsal İktisat (Acemoğlu, North - kurumların önemi) ve Kurumsal Kapitalizm Çeşitleri (*Varieties of Capitalism*) literatürü, farklı kurumsal yapıların neden farklı ekonomik sonuçlar ürettiğini açıklar.**

9. İnsan Davranışı, Güven, Belirsizlik Algısı ve Tüketim Üzerindeki Etkiler

Ekonomik ve siyasal kurumlar bireylerin psikolojik süreçlerini ve rasyonel/duygusal kararlarını doğrudan etkiler.

- **Güven ve Kurumlar: Güçlü bir hukuk devleti ve şeffaf kurumlar, piyasadaki işlem maliyetlerini düşürür, geleceğe dönük belirsizlik algısını azaltır ve uzun vadeli yatırımları teşvik eder.**
- **İnsan Davranışı ve Tüketim: Güvensizlik ve yüksek enflasyon ortamları bireyleri kısa vadeli Tüketim ve stoklama davranışına iterken; istikrarlı yapılar tasarruf eğilimini artırır. Ayrıca neoliberal sistemler bireyi "kendi hayatının girişimcisi" (*Homo Economicus*) olmaya zorlarken, dayanışmacı sistemler toplumsal bilinci öne çıkarır.**

Bu dokuz boyut bir arada değerlendirildiğinde; devlet-piyasa ilişkisi sadece bir para veya maliye politikası meselesi değildir. Bir toplumun neyi, nasıl ürettiğini; ürettiğini nasıl paylaştığını; bireylerin birbirine ve devlete nasıl güvendiğini ve küresel sistemle nasıl entegre olduğunu belirleyen toplumsal ve kurumsal bir yaşam mimarisidir.

Vahit Sunar.

1. Araştırmanın temel problemi

Bu araştırmanın temel problemi şu şekilde formüle edilmiştir:

Farklı siyasal ve toplumsal kurumlara sahip ülkelerde devlet ile piyasa arasındaki ilişki nasıl kurulmakta; bu ilişki ekonomik üretim, bölüşüm, toplumsal roller, etik davranışlar, teknoloji kullanımı, tüketim, pazarlama, insan davranışı ve küresel ekonomik ilişkileri nasıl şekillendirmektedir?

Bu temel problem dokuz alt soruya ayrılabilir.

Birinci soru: **Ekonomik düzenin kavramsal yapısı nedir?**

İkinci soru: **Devlet ile piyasa arasındaki ilişkinin teknolojik gelişme ve üretim yapısı üzerindeki etkisi nedir?**

Üçüncü soru: **Dilsel ve kavramsal yapı, siyasal ekonomi düşüncesinin toplum tarafından anlaşılmasını nasıl etkiler?**

Dördüncü soru: **Ekonomik düzenin uygulama merkezli işlevleri nelerdir?**

Beşinci soru: **Siyasal ekonomi, İslam düşüncesi de dahil olmak üzere farklı düşünce geleneklerinde nasıl bir toplumsal ve bilimsel temel oluşturmuştur?**

Altıncı soru: **Ekonomi, toplumsal roller ve etik arasında nasıl bir bütünlük kurulabilir?**

Yedinci soru: **Siyasal ekonomi küresel pazarlama düzeninin oluşmasında neden merkezi bir konuma sahiptir?**

Sekizinci soru: **Klasik ve çağdaş kaynaklar farklı ekonomik düzenleri nasıl açıklamıştır?**

Dokuzuncu soru: **Ekonomik ve siyasal kurumlar insan davranışı, güven, belirsizlik algısı, tüketim ve toplumsal bilinç üzerinde nasıl etkiler meydana getirebilir?**

Bu soruların tamamı aynı araştırma çatısı altında birleştirildiğinde, siyasal ekonomi yalnızca "devletin ekonomi üzerindeki etkisi" olmaktan çıkar ve **toplumun ekonomik hayatının nasıl örgütlendiğini açıklayan bütüncül bir araştırma alanına** dönüşür.

2. Siyasal ekonomi kavramının temel anlamı

Siyasal ekonomi iki temel alanı bir araya getirir: **siyasal iktidarın örgütlenmesi** ve **ekonomik kaynakların üretimi, bölüşümü ve kullanılması.**

Ekonomi "kaynakların nasıl kullanılacağını", siyaset ise "bu kaynakların hangi kurallar altında dağıtılacağını ve kararların kim tarafından alınacağını" inceler.

Ancak bu iki alan gerçek hayatta birbirinden tamamen ayrı değildir.

Örneğin merkez bankasının bağımsızlığı ekonomik bir konu gibi görünür. Fakat merkez bankasının nasıl örgütleneceği, kimin karar vereceği, kararların hangi hukuk kurallarına tabi olacağı ve hükümet ile para otoritesi arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı aynı zamanda siyasal bir konudur.

Benzer biçimde:

- vergi sistemi,
- kamu harcamaları,
- sosyal güvenlik,
- eğitim,
- sağlık,
- iş hukuku,
- asgari ücret,
- sendikalar,
- dış ticaret,
- sanayi politikası,
- enerji politikası,
- teknoloji yatırımları,
- kamu işletmeleri

ekonomik araçlar olmalarının yanında siyasal kurumların sonucudur.

Bu nedenle siyasal ekonomi açısından **"piyasa" kendiliğinden oluşmuş doğal bir alan değildir.**

Piyasanın çalışmasını mümkün kılan mülkiyet hakkı, sözleşme hukuku, rekabet hukuku, para sistemi, vergi sistemi, mahkemeler, altyapı ve kamu güvenliği gibi unsurların tamamı kurumsal düzenlemelerle oluşturulur.

Bu noktada karşılaştırmalı yaklaşım büyük önem taşır.

Çünkü farklı ülkelerde "piyasa" aynı şekilde çalışmaz.

3. Karşılaştırmalı yaklaşım neden gereklidir?

Bir ülkenin ekonomik yapısını tek başına incelemek bazı ilişkileri görünür kılar. Fakat karşılaştırma yapılmadığında hangi ilişkinin ülkeye özgü, hangisinin daha genel olduğunu anlamak zorlaşır.

Örneğin:

Türkiye'de devlet ile özel sektör arasındaki ilişki incelendiğinde belirli bir yapı görülür.

Çin incelendiğinde devlet işletmeleri, özel şirketler ve parti-devlet yapısı arasındaki ilişki öne çıkar.

Amerika Birleşik Devletleri incelendiğinde özel sermaye, finans piyasaları, federal yapı ve siyasal kurumlar arasındaki ilişkiler önem kazanır.

Avrupa Birliği ülkelerinde ise tek bir ekonomik model bulunmadığı görülür. Almanya, Fransa, İtalya, İskandinav ülkeleri ve Orta Avrupa ülkelerinin devlet, işveren, işçi ve sosyal koruma ilişkileri birbirinden farklıdır.

Rusya'da devlet ile stratejik sektörler arasındaki ilişki daha belirgin hale gelir.

Ukrayna'da savaş, devlet kapasitesi, dış yardım, yeniden yapılanma ve Avrupa Birliği'ne katılım süreci ekonomik düzeni doğrudan etkiler.

Arap ülkelerinde ise ülkeler arasında çok büyük farklılıklar bulunmasına rağmen petrol ve doğal gaz gelirlerinin devlet-toplum ilişkisi üzerindeki etkisi bazı ülkelerde önemli bir ortak araştırma alanı oluşturur.

Bu nedenle "Arap ekonomisi" veya "Avrupa ekonomisi" şeklinde tekil bir model kullanmak bilimsel açıdan yetersizdir.

4. Kavramsal yapı: Devlet–piyasa–toplum üçgeni

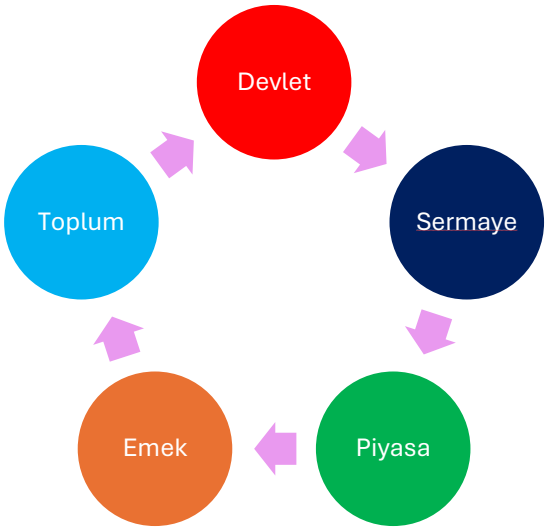
Bu araştırmanın merkezinde üç temel aktör vardır:

- **Devlet**
- **Piyasa**
- **Toplum**

Bunlara iki aktör daha eklenmelidir:

- ✓ **Sermaye**
- ✓ **Emek**

Böylece karşılaştırmalı siyasal ekonominin temel yapısı beşli bir sistem olarak kurulabilir:

Bu beş unsur birbirinden bağımsız değildir.

- Devlet ekonomik kuralları oluşturur.
- Piyasa kaynakların dağıtımında kullanılan mekanizmalardan biridir.
- Sermaye yatırım ve üretim kararlarını etkiler.
- Emek üretim sürecinin insan unsurudur.
- Toplum ise bütün bu ilişkilerin sonuçlarını yaşayan ve siyasal talepler oluşturan alandır.

Bu nedenle ekonomik sistem yalnızca "sermaye sahiplerinin kararlarından" veya yalnızca "devlet kararlarından" meydana gelmez.

5. Kurumların merkezi rolü

Güncel karşılaştırmalı siyasal ekonomi araştırmalarında kurumların önemi giderek artmıştır. Hall ve Soskice'nin yaklaşımı burada özellikle önemlidir. Onlara göre ekonomik aktörler kararlarını boşlukta vermezler. İşletmeler;

- işgücü ilişkileri,
- mesleki eğitim,
- şirket yönetimi,
- finansman,
- şirketler arası ilişkiler,
- devlet politikaları
-

gibi kurumsal alanların oluşturduğu bir çevrede hareket ederler. Bu kurumsal tamamlayıcılık, ülkelerin farklı ekonomik özellikler geliştirmesine katkıda bulunur. (OUP Academic)

Bu düşünce Türkiye'nin karşılaştırmalı araştırmasında özellikle önemlidir.

Çünkü aynı ekonomik politika farklı kurumsal ortamlarda farklı sonuçlar doğurabilir.

Örneğin faiz oranı değişikliğinin etkisi:

- merkez bankasına güven,
- bankacılık yapısı,
- kamu maliyesi,
- döviz piyasası,
- beklentiler,
- dış finansmana bağımlılık

gibi unsurlara bağlıdır.

Dolayısıyla yalnızca "faiz yükseldi" demek siyasal ekonomi bakımından yeterli değildir.

Asıl soru:

Faiz kararının hangi kurumsal yapı içerisinde alındığıdır.

6. Türkiye'nin siyasal ekonomisi

Türkiye'nin siyasal ekonomisini anlamak için tarihsel süreklilik ve değişim birlikte incelenmelidir. Türkiye'nin ekonomik yapısında devletin rolü uzun dönem boyunca belirleyici olmuştur.

Sanayileşme politikaları, kamu işletmeleri, planlama, dış ticaret rejimi, 1980 sonrası dışa açılma, 1990'lı yıllardaki mali sorunlar, 2001 sonrası kurumsal dönüşüm ve 2010'lu yıllardan sonraki siyasal-kurumsal değişimler Türkiye'nin siyasal ekonomisini farklı dönemlere ayırmayı gerekli kılar.

2024 yılında yayımlanan bir araştırma, Türkiye'deki devlet yönlendirmeli sanayileşmenin 19. yüzyıldan itibaren farklı dönemlerde değişen devlet–özel sektör ilişkileri içerisinde geliştiğini ve sanayileşme sonuçlarının tek bir kurumla açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Araştırma özellikle siyasal düzen, devlet–özel sektör ilişkileri ve daha küçük ölçekli kurumların birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. *Journal of Government and Economics*, cilt 16, 100126, 2024. (ScienceDirect)

Bu sonuç Türkiye açısından önemli bir yöntem önerir:
Türkiye'nin ekonomik başarısını veya sorunlarını yalnızca ekonomi politikasıyla açıklamak yerine, devlet ile özel sektör arasındaki ilişkinin tarihsel yapısını incelemek gerekir.

7. Türkiye'de ekonomik kurumların dönüşümü

Türkiye üzerine 2024 tarihli bir araştırma, 2010'lu yıllardan itibaren ekonomik kurumların dönüşümünü Merkez Bankası ve Rekabet Kurumu örnekleri üzerinden incelemektedir. Çalışma, ekonomik kurumların yalnızca hukuken nasıl düzenlendiğine değil, fiilen nasıl işlediğine de bakmaktadır. *Southeast European and Black Sea Studies*, cilt 24, sayı 2, ss. 405–426, 2024. (Taylor & Francis Online)
Bu ayrım çok önemlidir.
Bir kurumun yasada bağımsız olarak tanımlanması ile uygulamada ne ölçüde bağımsız hareket edebildiği aynı şey değildir.
Dolayısıyla karşılaştırmalı siyasal ekonomi araştırmasında iki ayrı düzey kullanılmalıdır:
Resmî kurumlar ve **fiilî kurumlar.**
Bu ayrım Rusya, Çin ve Arap ülkelerinin incelenmesinde de önemlidir.

8. Türkiye'de ekonomik belirsizlik

Türkiye'nin siyasal ekonomisinde belirsizlik ayrıca önemlidir.

Serhan Yalçıner'in 2024 tarihli çalışması, 2001 ve 2018 krizlerini siyasal ve ekonomik unsurların birlikte değerlendirilmesi gereken dönemler olarak ele almaktadır. Çalışma ekonomik krizlerin yalnızca mali veya parasal değişkenlerle açıklanamayacağını; kurumsal güç, politika tepkisi ve siyasal belirsizliğin de dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır. *Uluslararası İlişkiler*, cilt 21, sayı 84, ss. 65–83, 2024. (JSTOR)

Buradan araştırmamız için önemli bir sonuç çıkar:

Ekonomik güven, yalnızca ekonomik göstergelerden oluşmaz.

- Hukuk düzenine güven,
- para politikasına güven,
- mülkiyet hakkına güven,
- vergi sistemine güven,
- geleceğe ilişkin beklentiler
- ekonomik davranışı etkileyebilir.

9. Çin'in siyasal ekonomisi

Çin karşılaştırmalı siyasal ekonomi bakımından son derece farklı bir örnektir. Çin'de piyasa mekanizmaları önemli ölçüde gelişmiş olmasına rağmen devletin ekonomik alandaki rolü güçlüdür.

2023 yılında Cambridge University Press tarafından yayımlanan Margaret M. Pearson, Meg Rithmire ve Kellee Tsai'nin çalışması, çağdaş Çin siyasal ekonomisinde devletin hem mülkiyet sahibi hem de düzenleyici olarak güçlü konumda olduğunu ve piyasanın parti-devlet hedefleriyle uyumlu çalışmasının beklendiğini belirtmektedir. (Cambridge University Press)

Bu nedenle Çin'i basitçe "devlet ekonomisi" olarak tanımlamak doğru değildir.

Aynı şekilde yalnızca "piyasa ekonomisi" demek de yetersizdir.

Daha doğru yaklaşım:

Devletin güçlü biçimde yönlendirdiği, fakat piyasa mekanizmalarını geniş ölçüde kullanan karma bir ekonomik düzeni incelemektir.

10. Çin'de devlet–sermaye ilişkisi

Ho-fung Hung'in 2024 tarihli çalışması Çin'deki devlet kapitalizmini tarihsel ve karşılaştırmalı bakışla incelemekte ve devletin sermaye üzerindeki belirleyici konumunun çağdaş Çin ekonomisinin önemli özelliklerinden biri olduğunu savunmaktadır. Çalışma,

sermayenin siyasal önceliklere tabi olmasının Çin ekonomik düzeninin ayırt edici özelliklerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. *Economy and Society*, cilt 53, sayı 3, ss. 376–399, 2024. (Taylor & Francis Online)

Bu çalışma Çin'i anlamak için önemli bir kavramsal anahtar verir:
Çin'de sermaye yalnızca ekonomik bir güç değildir; siyasal düzenle kurduğu ilişki sermayenin hareket alanını belirler.

Bu durum devlet işletmeleri, özel işletmeler ve yabancı sermaye açısından farklı sonuçlar doğurabilir.

11. Çin'de piyasa ile devlet arasındaki ilişki
Çin örneğinin Türkiye açısından önemli bir karşılaştırma noktası vardır. Her iki ülkede de devletin ekonomik kalkınmada tarihsel olarak önemli rolü bulunmaktadır. Fakat devletin örgütlenme biçimi farklıdır.

Türkiye'de devlet ile özel sektör ilişkisi çok partili siyasal yapı, seçimler, hukuk sistemi, kamu kurumları ve piyasa mekanizmaları içinde şekillenir. Çin'de ise ekonomik kararların önemli bölümü parti-devlet yapısının uzun dönemli kalkınma hedefleriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla iki ülkede "devletin ekonomide güçlü olması" aynı anlama gelmez.
Bu, karşılaştırmalı araştırmanın temel ilkelerinden biridir:
Aynı kavram farklı kurumsal yapılarda farklı içerik taşıyabilir.

12. Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal ekonomisi
Amerika Birleşik Devletleri karşılaştırmalı siyasal ekonomi açısından çoğunlukla piyasa merkezli ekonomik düzenlerin önemli örneklerinden biri olarak incelenmiştir.

Hall ve Soskice'nin yaklaşımında Amerika Birleşik Devletleri, liberal piyasa ekonomileri arasında değerlendirilir. Bu yapılarda işletmelerin ekonomik ilişkilerini piyasa mekanizmaları üzerinden koordine etme eğilimi daha güçlüdür. (OUP Academic)

Ancak çağdaş araştırmalar Amerika Birleşik Devletleri'ni yalnızca "serbest piyasa" şeklinde açıklamanın yetersiz olduğunu göstermektedir. Hacker, Hertel-Fernandez, Pierson ve Thelen'in 2022 tarihli çalışması, Amerikan siyasal ekonomisinin piyasa ile yönetim arasındaki etkileşime ve ekonomik güç ile siyasal güç arasındaki karşılıklı ilişkiye odaklanmaktadır. *Annual Review of Political Science*, cilt 25, ss. 197–217, 2022. (Annual Reviews)

Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri örneğinde şu soru önem kazanır:
Piyasa düzenini kim ve hangi kurumlar şekillendiriyor?

13. Amerika Birleşik Devletleri'nde eşitsizlik
Amerikan siyasal ekonomisi araştırmalarının önemli bir bölümü gelir ve servet eşitsizliğine odaklanmıştır.

Jacobs ve Soss'un 2010 tarihli değerlendirmesi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik eşitsizliğin yalnızca ekonomik bir sonuç olmadığını; siyasal kurumlar ve kamu politikalarıyla birlikte incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. *Annual Review of Political Science*, cilt 13, ss. 341–364, 2010. (Annual Reviews)

Jacobs ve Dirlam'ın 2016 tarihli araştırması da 1970'lerin sonlarından itibaren artan ekonomik tabakalaşmanın siyasal güç ilişkileri ve teknolojik değişim gibi birden fazla unsurla bağlantılı olduğunu incelemektedir. *American Journal of Sociology*, cilt 122, sayı 2, 2016. (RCNi Company Limited)

Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur:

Eşitsizlik yalnızca gelir farkı değildir.
Eşitsizlik;

- siyasal temsil,
- eğitim,
- sermayeye erişim,
- sağlık hizmetlerine erişim,
- konut,
- teknolojiye erişim,
- tüketim gücü

gibi alanlara da yansıyabilir.

14. Avrupa Birliği ülkeleri

"Avrupa Birliği ekonomik modeli" tekil bir yapı olarak ele alınmamalıdır. Avrupa Birliği içinde farklı ekonomik örgütlenme biçimleri vardır.

- ❖ Almanya'nın üretim ve mesleki eğitim yapısı,
- ❖ Fransa'nın devletin ekonomideki daha güçlü rolü,
- ❖ İskandinav ülkelerinin yüksek sosyal koruma yapıları,
- ❖ İtalya'nın aile işletmeleri ve bölgesel üretim yapıları,
- ❖ Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin dönüşüm süreçleri
- ❖ birbirinden farklıdır.

Hall ve Soskice'nin "eşgüdümlü piyasa ekonomileri" kavramı özellikle Almanya ve bazı Batı Avrupa ülkelerinin kurumlarını anlamak için geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda işletmeler yalnızca fiyat mekanizmasıyla değil, işveren birlikleri, çalışan temsilcileri, bankalar, mesleki eğitim kurumları ve uzun dönemli şirket ilişkileriyle de eşgüdüm sağlar. *Varieties of Capitalism*, Oxford University Press, 2001, ss. 1–68. (OUP Academic)

Bu nedenle Avrupa Birliği'ni Amerika Birleşik Devletleri'nin basit bir karşıtı olarak görmek de doğru değildir.

15. Avrupa Birliği'nde siyasal ekonomi

Avrupa Birliği'nin özgünlüğü, ekonomik kararların bir bölümünün ulusal devletlerden daha geniş bir yönetişim alanında alınmasıdır.

Burada:

- ulusal devletler,
- Avrupa Birliği kurumları,
- Avrupa Merkez Bankası,
- şirketler,
- işveren kuruluşları,
- çalışan örgütleri,
- tüketiciler

aynı ekonomik alanın farklı aktörleridir.

Bu nedenle Avrupa Birliği'nin siyasal ekonomisi **çok katmanlı karar alma sistemi** olarak incelenebilir. Bu yapı, tek devletli sistemlerden farklıdır. Bir ekonomik kararın sonucu yalnızca ulusal hükümete değil, Avrupa düzeyindeki kurallara da bağlı olabilir.

16. Rusya'nın siyasal ekonomisi

Rusya'nın ekonomik düzenini anlamak için Sovyetler Birliği sonrası dönüşüm önemlidir. Rusya'da piyasa ekonomisine geçiş, devlet kapasitesi, özel mülkiyet, enerji sektörü, siyasal iktidar ve büyük sermaye grupları arasındaki ilişkilerle birlikte şekillenmiştir.

2023 yılında yayımlanan bir çalışma, Rusya'da kurumsal gelişimin siyasal iktidar ve egemen seçkinlerin çıkarlarıyla bağlantılı biçimde ilerlediğini; resmî kurumların yanında gayriresmî ağların da ekonomik ve siyasal düzen üzerinde önemli rol oynadığını tartışmaktadır. *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 2023. (Springer Link)

Bu nedenle Rusya'nın ekonomik yapısı yalnızca petrol ve doğal gaz gelirleriyle açıklanamaz. Enerji gelirleri önemlidir. Ancak asıl araştırılması gereken:
enerji gelirlerinin devlet, sermaye ve toplum arasındaki güç ilişkilerini nasıl etkilediğidir.

17. Rusya'da resmî ve gayriresmî kurumlar

Rusya örneğinde özellikle önemli bir ayrım vardır:
resmî kurumlar ve **gayriresmî kurumlar.**
Yasa, mahkeme, kamu kurumu ve şirket gibi resmî yapıların yanında;

- kişisel ilişkiler,
- himaye ağları,
- yakınlık ilişkileri,
- kayıt dışı uygulamalar,
- siyasal bağlantılar
-

gibi gayriresmî mekanizmalar da ekonomik kararları etkileyebilir.

Bu durum yalnızca Rusya'ya özgü değildir.
Ancak Rusya araştırmalarında özellikle dikkat çekmektedir. Güncel literatür, devlet kapasitesinin güçlendirilmesi ile siyasal iktidarın kurumsal denetimi arasındaki gerilimin Rusya'nın kurumsal gelişiminde önemli olduğunu tartışmaktadır. (Springer Link)

18. Ukrayna'nın siyasal ekonomisi

Ukrayna'nın siyasal ekonomisi diğer ülkelerden farklı bir araştırma alanıdır. Çünkü savaş, ekonomik kurumların işleyişini doğrudan etkilemektedir.

Ukrayna'nın ekonomik düzeni üç temel süreç üzerinden incelenebilir:

- **savaş ekonomisi**
- **yeniden yapılanma**
- **Avrupa Birliği ile bütünleşme.**

2026 yılında yayımlanan Sławomir Czech'in araştırması, Ukrayna'nın yeniden yapılanmasını yalnızca altyapının yeniden kurulması şeklinde ele almamak gerektiğini; kurumların, yönetim kapasitesinin, meşruiyetin ve uzun dönemli dayanıklılığın yeniden yapılanmanın temel unsurları olduğunu savunmaktadır. *Optimum*. *Economic Studies*, sayı 2(124), ss. 66–83, 2026. (optimum.uwb.edu.pl)

Bu çalışma Ukrayna'nın siyasal ekonomisi bakımından özellikle günceldir.

19. Ukrayna'da savaş ve ekonomik kurumlar

Savaş, ekonomik kaynakların kullanımını değiştirir.

Normal dönemlerde:

- üretim → yatırım → tüketim → vergi → kamu hizmetleri
- şeklinde işleyen ekonomik düzen, savaş döneminde farklılaşır.
- Savunma harcamaları artabilir.
- Kamu yatırımlarının öncelikleri değişebilir.
- Altyapı zarar görebilir.
- İşgücü hareketliliği değişebilir.
- Dış yardımların önemi artabilir.

Bütün bunlar devletin ekonomik kapasitesini ve toplumun ekonomik davranışını etkiler.

Bu nedenle Ukrayna'yı diğer ülkelerle karşılaştırırken "normal ekonomik dönem" varsayımı kullanmak metodolojik olarak yanlış olur.

20. Arap ülkelerinin siyasal ekonomisi

Arap ülkelerini tek bir ekonomik model olarak değerlendirmek bilimsel açıdan sakıncalıdır.

- Suudi Arabistan,
- Birleşik Arap Emirlikleri,
- Katar,
- Kuveyt,
- Bahreyn,
- Umman,
- Irak,
- Mısır,
- Ürdün,
- Fas,
- Tunus

aynı ekonomik yapıya sahip değildir.

Bununla birlikte özellikle petrol ve doğal gaz gelirlerinin yüksek olduğu ülkelerde **rant geliri** önemli bir araştırma alanıdır. Rolf Schwarz'ın 2008 tarihli çalışması, doğal kaynak gelirlerine dayalı devlet yapılarının iç vergilendirmeye daha az bağımlı olabilmesinin devlet–toplum ilişkilerini değiştirebileceğini tartışmaktadır. Çalışma *Review of International Political Economy*, cilt 15, sayı 4, ss. 599–621'de yayımlanmıştır. (Taylor & Francis Online)

21. Rant geliri kavramı

Rant geliri burada basit biçimde şunu ifade eder:

Devletin üretim ve vergilendirme faaliyetinden ziyade dış kaynak, doğal kaynak veya ayrıcalıklı gelirlerden büyük miktarda gelir elde etmesi.

Bu durum devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi etkileyebilir.

Normal bir vergi devletinde vatandaş:

"Ben vergi ödüyorum, devlet bana hangi hizmetleri sağlıyor?" sorusunu daha güçlü biçimde sorabilir.

Kaynak gelirinin çok yüksek olduğu bir yapıda ise devletin gelirinin önemli bölümü doğrudan vatandaşların ödediği vergilerden gelmeyebilir.

Bu nedenle vergi ile temsil arasındaki bağ farklılaşabilir.

Schwarz'ın çalışmasının önemli katkılarından biri de budur: rant gelirlerinin yalnızca ekonomik bir gelir türü değil, devletin toplumsal yapısını etkileyen bir unsur olduğunu tartışmasıdır. (Taylor & Francis Online)

22. Arap dünyasında ekonomik çeşitlenme

Güncel Arap siyasal ekonomisinin önemli meselelerinden biri kaynak gelirlerinden daha çeşitli ekonomik yapıya geçiştir. Kristian Coates Ulrichsen'in 2017 tarihli çalışması Körfez ülkelerinin petrol ve doğal gaz bağımlılığını azaltmak için ekonomik çeşitlenme arayışlarını incelemektedir. *Contemporary Arab Affairs*, cilt 73, sayı 2, 2017. (Sage Journals)

Burada ekonomik çeşitlenme yalnızca yeni sektörlerin oluşturulması anlamına gelmez.
Aynı zamanda:

- insan sermayesi,
- eğitim,
- kadınların işgücüne katılımı,
- özel sektör,
- teknoloji,
- girişimcilik,
- dış yatırım,
- turizm,
- lojistik,
- dijital ticaret

gibi alanların geliştirilmesini de gerektirir.

23. Teknoloji mesajı

Sorgulanması gereken bir diğer önemli siyasal ekonomi etkeni "teknolojik mesaj" dır. Bu kavramı siyasal ekonomi açısından şu şekilde ele almak mümkündür:

Teknoloji ekonomik sistemden bağımsız değildir.

- Teknolojinin kim tarafından geliştirildiği,
- kim tarafından finanse edildiği,
- kim tarafından kullanıldığı,
- kim tarafından denetlendiği

ve ortaya çıkan verimlilik artışının kimlere dağıldığı siyasal ekonomi sorusudur.

- Çin'de devlet destekli teknoloji politikaları,
- Amerika Birleşik Devletleri'nde özel şirketlerin araştırma gücü,
- Avrupa Birliği'nde düzenleme ve sosyal koruma dengesi,
- Türkiye'de kamu destekleri ile özel sektör yatırımları,
- Arap ülkelerinde kaynak gelirlerinin teknoloji ve çeşitlenme yatırımlarına yönlendirilmesi
- farklı teknoloji–ekonomi ilişkileri meydana getirir.

24. Teknoloji ve devlet

Teknoloji yalnızca üretim aracıdır ve aynı zamanda devlet kapasitesinin bir parçasıdır.

- ✓ Veri altyapısı,
- ✓ yapay zekâ,
- ✓ elektronik ödeme sistemleri,
- ✓ uydu sistemleri,
- ✓ savunma teknolojileri,
- ✓ enerji teknolojileri,
- ✓ ulaşım ağları,
- ✓ iletişim sistemleri

ekonomik olduğu kadar stratejik alanlardır. Bu nedenle geleceğin siyasal ekonomisinde: **teknoloji + devlet kapasitesi + sermaye + veri** dörtlüsü giderek daha fazla önem taşıyacaktır.

25. Dilsel yapı ve siyasal ekonomi

Siyasal ekonomiyi sorgularken özellikle "dilsel kompozisyon" üzerinde durmak önemli. Çünkü, siyasal ekonomi yalnızca sayılarla kurulmaz ve toplum ekonomik gerçekliği kullandığı kavramlarla anlamlandırır.

Örneğin:

- "yardım" ile "sosyal hak" aynı anlamı taşımaz.
- "işsiz" ile "işgücü piyasasının dışında kalan kişi" aynı bakışı oluşturmaz.
- "vergi yükü" ile "kamu hizmetlerinin finansmanı" aynı zihinsel çerçeveyi oluşturmaz.
- "piyasa başarısızlığı" ile "piyasanın yetersizliği"

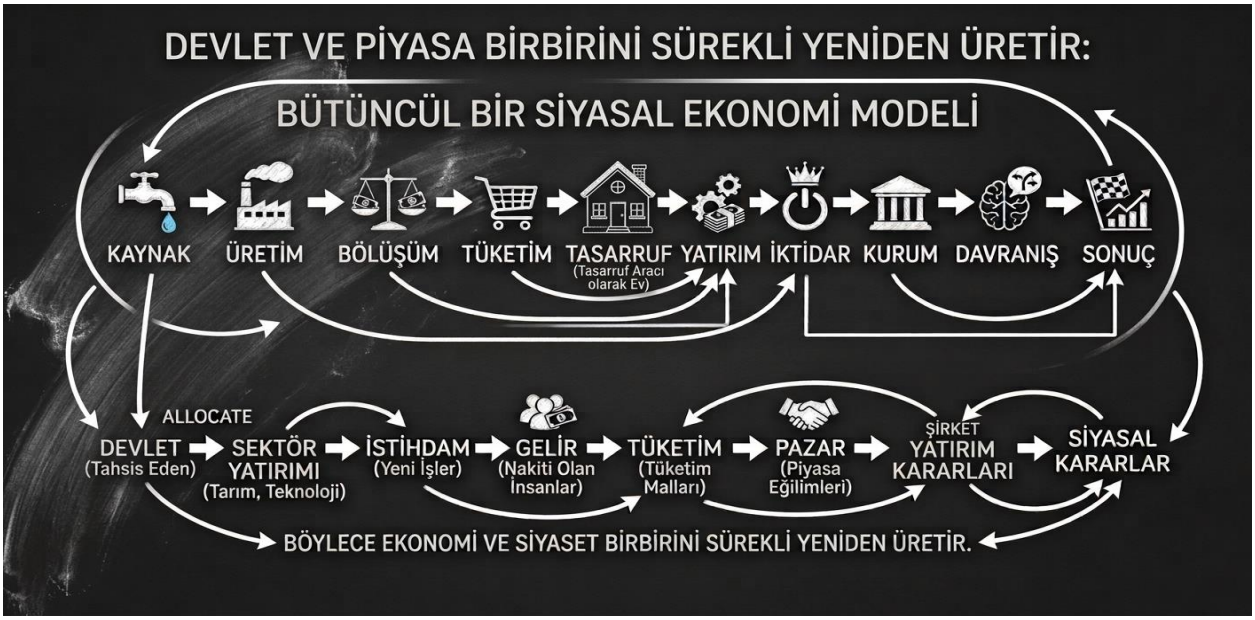
aynı siyasal çağrışımı oluşturmayabilir. Bu nedenle siyasal ekonomi araştırmasında kullanılan dil, araştırmanın kendisinin bir parçasıdır.

26. Temel anlamsal yapı

Karşılaştırmalı siyasal ekonominin temel anlamsal yapısını şu zincirle gösterebiliriz:

Bu zincir yalnızca ekonomik değildir. Örneğin devlet bir kaynak tahsis eder. Bu kaynak belirli bir sektöre yatırım oluşturur. Yatırım istihdam yaratabilir. İstihdam gelir oluşturur. Gelir tüketimi etkiler. Tüketim pazarı etkiler. Pazar şirketlerin yatırım kararlarını etkiler. Şirketlerin yatırım kararları siyasal kararları etkileyebilir.

Böylece ekonomi ve siyaset birbirini sürekli yeniden üretir.

27. Uygulama merkezli işlev

Siyasal ekonomi teorisinin gerçek değeri, somut uygulamalarda ortaya çıkar.

Bir ülkenin:

- bütçe politikası,
- vergi sistemi,
- faiz politikası,
- sanayi politikası,
- dış ticaret politikası,
- enerji politikası,
- sosyal yardım sistemi,
- eğitim sistemi

gibi uygulamalarının sonuçlarını açıklayabilmek gerekir. Bu nedenle araştırmanın yalnızca kuramsal değil, uygulamalı olması gerekir.

28. Ekonomi, sosyal roller ve etik

Ekonomi ile etik arasında doğrudan ilişki vardır.

Çünkü ekonomik kararlar insan hayatını etkiler.

- Bir şirketin ücret politikası,
- bir devletin vergi politikası,
- bir bankanın kredi politikası,
- bir belediyenin yatırım kararı,
- bir kamu kurumunun ihale yöntemi
- başka insanların hayatını etkileyebilir.

Bu nedenle ekonomik etkinlik yalnızca "ne kadar kazandık?" sorusuna indirgenemez.

Aynı zamanda:

- **Nasıl kazandık?**
- **Kim kazandı?**
- **Kim maliyeti taşıdı?**
- **Karar verme sürecinde kim temsil edildi?**
- **Gelecek kuşaklara hangi maliyet bırakıldı?**

soruları da sorulmalıdır.

29. Etik boyut

Siyasal ekonominin etik boyutunu üç temel kavramla açıklamak mümkündür:

- **adalet**
- **sorumluluk**
- **hesap verebilirlik**

Adalet, ekonomik kaynakların ve fırsatların nasıl dağıldığıyla ilgilidir. Sorumluluk, ekonomik kararların sonuçlarını kimin üstlendiğiyle ilgilidir. Hesap verebilirlik ise karar verenlerin sonuçlar konusunda topluma karşı açıklama yapabilmesiyle ilgilidir.

Bu üç unsurun zayıflaması ekonomik güveni de etkileyebilir.

30. İslam düşüncesi açısından siyasal ekonomi

Bu araştırmayı yaparken sorgulanması gereken en önemli hususlardan biri de İslam düşüncesinin bilimsel ve toplumsal temelini de özellikle belirttim.

Burada dikkatli bir yöntem gerekir.

İslam düşüncesi modern anlamdaki "karşılaştırmalı siyasal ekonomi" bilim dalını doğrudan ortaya koymuş değildir. Fakat İslam düşüncesinde:

- ✓ **mülkiyet,**
- ✓ **ticaret,**
- ✓ **borç,**
- ✓ **ölçü ve tartı,**
- ✓ **adalet,**
- ✓ **kamu yararı,**
- ✓ **zekât,**
- ✓ **servet,**
- ✓ **emek,**
- ✓ **israf,**
- ✓ **faiz,**
- ✓ **sözleşme,**
- ✓ **güven**

gibi ekonomik ve toplumsal davranışları düzenleyen güçlü kavramsal unsurlar bulunmaktadır.

Bunlar modern siyasal ekonomiyle doğrudan özdeşleştirilmemelidir.

Daha doğru yöntem:

İslam düşüncesindeki ekonomik ve toplumsal ilkeleri, modern siyasal ekonominin kavramlarıyla karşılaştırmalı olarak incelemektir.

31. İslam düşüncesinde ekonomik düzen ve toplum

İslam düşüncesinde ekonomik faaliyet tamamen bireysel kazanç alanı olarak ele alınmaz.

- Ticaret yapılabilir.
- Mülkiyet kabul edilir.
- Kazanç meşrudur.

Fakat ekonomik davranışın toplumsal sorumluluğu da vardır.
Bu nedenle modern siyasal ekonomideki: **bireysel çıkar + toplumsal çıkar**
ikilemi, İslam düşüncesindeki: **mülkiyet + sorumluluk + toplumsal yarar**
ilişkisiyle karşılaştırılabilir.

Ancak burada tarihsel dönemleri birbirine karıştırmamak gerekir.
O halde, burada araştırmayı bir adım daha ileri götürmek gerekiyor. Özellikle **"İslam ekonomisi daha üstündür"** şeklinde önceden verilmiş bir hüküm kurmak yerine, **hangi performans ölçütlerinde hangi mekanizmaların teorik olarak farklılaştığını ve bunların ampirik olarak ne ölçüde doğrulandığını** ayırmak gerekir.

Aşağıdaki çerçeve, belirttiğim **karşılaştırmalı siyasal ekonomi** yaklaşımına daha uygun bir akademik zemin oluşturur.

1. Önce temel metodolojik ayrım

İslam düşüncesi ile modern ekonomi arasında karşılaştırma yapılırken üç ayrı düzeyi birbirinden ayırmak gerekir:

Birinci düzey: Normatif yapı

İslam düşüncesi ekonomik davranışın nasıl olması gerektiğine ilişkin ilkeler ortaya koyar:

- adalet,
- emanet ve güven,
- mülkiyet,
- sözleşmeye bağlılık,
- ölçü ve tartıda doğruluk,
- zekât,
- israfın önlenmesi,
- faiz yasağı,
- karşılıklı rıza,
- toplumsal sorumluluk,
- kamu yararı.

İkinci düzey: Kurumsal yapı

Bu ilkelerin ekonomik kurumlara nasıl dönüştürülebileceği incelenir:

mülkiyet hukuku → sözleşme → piyasa → finansman → vergilendirme/yeniden dağıtım → kamu hizmetleri → sosyal refah.

Üçüncü düzey: Ampirik performans

Burada artık "İslami sistem daha iyidir" denmez. Ölçülebilir göstergeler kullanılır:

büyüme, verimlilik, kârlılık, finansal istikrar, yatırım, istihdam, yoksulluk, gelir dağılımı, insan gelişimi, sürdürülebilirlik ve ekonomik dayanıklılık.

Bu ayrım özellikle önemlidir. Çünkü literatürde İslami ve geleneksel bankaların performansını karşılaştıran çalışmaların sonuçları **tek yönlü değildir**. Örneğin 35 çalışmadan ve 484 tahminden oluşan bir meta-regresyon, genel olarak iki bankacılık sistemi arasında teknik, maliyet ve kâr etkinliği bakımından sistematik bir üstünlük kanıtı bulmamıştır.

Dolayısıyla araştırmanın bilimsel gücü, "üstünlük" iddiasından değil, **farklı amaç fonksiyonlarının farklı sonuçlar üretip üretmediğini sınamasından** gelmelidir.

2. İslam ekonomisinin asıl farklılığı: "kâr"ın reddedilmesi değil, sınırlandırılması

Burada önemli bir düzeltme yapmak gerekir.

İslam düşüncesinde **kazanç elde etmek başlı başına problem değildir**.

Mülkiyet, ticaret ve meşru kazanç kabul edilir. Dolayısıyla:

İslam ekonomisi = kâr karşıtlığı

şeklinde bir model kurmak doğru olmaz.

Asıl farklılık şuradadır:

Kâr, ekonomik davranışın tek meşruiyet ölçütü değildir.

Modern ekonomik modelde bireyin fayda veya kâr maksimizasyonu analitik bir varsayım olarak kullanılabilir. Bu, gerçek insanların her zaman böyle davrandıkları anlamına gelmez.

İslam ekonomisi ise ekonomik aktörün kararını daha geniş bir normatif çerçeveye yerleştirir:

kazanç + meşruiyet + sorumluluk + toplumsal sonuç + ahlaki sınır.

"Homo Islamicus" literatürünün önemli bir kısmı da tam olarak bu farklılığı tartışmaktadır. 2023 tarihli sistematik bir inceleme 53 makale ve 4 kitabı değerlendirerek *homo Islamicus* kavramının farklı kullanımlarını sınıflandırmış ve bunun geleneksel *homo economicus* varsayımından farklı bir insan tasavvuruna

dayandığını göstermiştir. Aynı çalışma, *homo Islamicus* modelinin ampirik gerçeklikle örtüşmesi konusunda ciddi eleştiriler bulunduğunu da belirtmektedir.
Bu son nokta özellikle önemlidir:
İdeal insan modeli ile gerçek insan davranışı aynı şey değildir.

3. Asıl araştırma alanı: kişisel çıkar ile etik öz-denetim
Senin "kazanç maksadı ile oluşan kişisel benliğin etik yaklaşımı" dediğin konu araştırmanın en güçlü bölümlerinden biri olabilir.
Burada şöyle bir karşılaştırma kurulabilir:

Ekonomik davranış	**Geleneksel ekonomik model**	**İslami ekonomik yaklaşım**
Temel motivasyon	Fayda/kâr	Fayda/kâr + ahlaki sorumluluk
Mülkiyet	Özel mülkiyet	Özel mülkiyet + sorumluluk
Servet	Birikim ve yatırım	Birikim + sosyal sorumluluk
Ticaret	Gönüllü mübadele	Gönüllü ve meşru mübadele
Rekabet	Etkinlik yaratabilir	Meşru olduğu ölçüde
Kâr	Temel ekonomik teşvik	Meşru kazanç
Sınır	Hukuk ve piyasa kuralları	Hukuk + etik + şer'î sınırlar
Borç	Faizli veya faizsiz olabilir	Riba yasağı
Risk	Finansal fiyatlama konusu	Riskin ve sözleşmenin niteliği önemlidir
Servet transferi	Vergi/sosyal politika	Zekât, sadaka, vakıf vb.
Tüketim	Tercihler/fayda	Fayda + israf yasağı
Başarı	Fayda, kâr, büyüme vb.	Bunlara ek olarak sosyal refah ve *falâh*

Bu tabloyu **"İslam ekonomisi daha iyidir"** sonucuna bağlamak yerine, iki sistemin **amaç işlevlerinin farklılaştığını** göstermek için kullanmak daha bilimsel olur.

4. Buradaki kritik kavram: "kişisel çıkarın ortadan kaldırılması" değil
Daha doğru ifade:
İslam düşüncesi kişisel çıkarı ekonomik davranıştan tamamen çıkarmaktan ziyade, kişisel çıkarı ahlaki ve toplumsal sorumlulukla sınırlandırmaya çalışır.
Bu çok önemli. Çünkü insanın kendi ailesinin geçimini sağlaması, servet oluşturması, yatırım yapması veya kazanç elde etmesi İslam düşüncesinde kendiliğinden olumsuz değildir.

Problem, kişisel çıkarın şu biçimlere dönüşmesidir:
çıkar → açgözlülük → haksızlık → sömürü → toplumsal zarar.

Buna karşı önerilen mekanizma ise:
çıkar → meşru kazanç → sorumluluk → paylaşım → toplumsal fayda.

İşte burada etik, ekonomik sistemin dışındaki bir "ahlak dersi" olmaktan çıkıp **ekonomik davranışın içsel bir değişkeni** hâline gelir.

İslami ekonomide etiğin mikrotemellerini inceleyen akademik çalışmalar da bireysel etik bağlılığın kurumlar ve toplum düzeyinde sonuçlar oluşturabileceğini savunmaktadır.

5. Bu noktada "Maqasid al-Shariah" çok önemli
Araştırmanın teorik omurgasına **makâsıdü'ş-şerîa** kavramını yerleştirmek oldukça güçlü olur.
Çünkü burada ekonomik faaliyet yalnızca:
"Bu işlem kârlı mı?" sorusuyla değerlendirilmez.
Daha geniş soru:
"Bu ekonomik faaliyet insan ve toplum açısından hangi sonucu meydana getiriyor?" olur.

Modern literatürde (Yazılı Kaynaklarda) makâsıd yaklaşımı bu nedenle yalnızca sözleşmenin hukuken geçerli olup olmadığına değil, **işlemin meydana getirdiği sonuca** da bakabilecek bir değerlendirme çerçevesi olarak ele alınmaktadır.

Alziyadat'ın çalışması, İslami finans kuruluşlarında etik kararların yalnızca sözleşmenin biçimsel uygunluğuyla değil, faaliyetin sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini savunan bir çerçeve geliştirmektedir.

Daha ileri çalışmalar ise makâsıdı finansal performansın içine dahil etmeye çalışmaktadır. *Journal of Business Ethics*'te yayımlanan çalışma, İslami bankaların değerlendirilmesinde **finansal + sosyal + çevresel + etik** boyutları birlikte ele alan bir makâsıd performans çerçevesi geliştirmiştir.
Bu, senin araştırman açısından çok önemli bir sonuç doğuruyor:
Performans kavramının kendisi yeniden tanımlanabilir.

6. Modern ekonominin performans ölçütleriyle karşılaştırma

Burada modern ekonomik performansı en az sekiz boyutta ele almak gerekir:

1. Ekonomik büyüme

- GSYH büyümesi
- kişi başına gelir
- yatırım
- sermaye birikimi

2. Verimlilik

- emek verimliliği
- sermaye verimliliği
- toplam faktör verimliliği
- teknik etkinlik

3. Finansal performans

- ROA
- ROE
- kârlılık
- maliyet etkinliği
- likidite
- risk

4. Finansal istikrar

- kredi riski
- likidite riski
- sermaye yeterliliği
- kriz dayanıklılığı

5. Dağılım

- gelir eşitsizliği
- servet dağılımı
- yoksulluk
- sosyal hareketlilik

6. İnsan gelişimi

- eğitim
- sağlık
- yaşam beklentisi
- insan sermayesi

7. Sürdürülebilirlik

- doğal kaynak kullanımı
- çevresel zarar
- kuşaklararası adalet

8. Kurumsal kalite

- güven
- sözleşmeye uyum
- yolsuzluk
- şeffaflık

- hesap verebilirlik.

İslam ekonomisinin iddiası burada doğrudan "ilk dört göstergeyi mutlaka daha yüksek yapar" şeklinde değildir.

Daha ziyade:

Ekonomik performans fonksiyonuna dağılım, etik, sosyal refah ve sürdürülebilirlik gibi değişkenleri de dahil eder.

Bu nedenle iki farklı performans fonksiyonu tasarlanabilir.

Geleneksel dar performans:

$$P_c = f(G, E, R, S)$$

Burada:

- G= büyüme
- E= etkinlik
- R= getiri
- S= istikrar

Genişletilmiş İslami sosyal performans:

$$P_i = f(G, E, R, S, D, H, A, M)$$

Burada:

- D= dağılım adaleti
- H= insan gelişimi
- A= ahlaki/etik uyum
- M= toplumsal fayda/maslahah.

Bu, **"İslami sistem daha yüksek puan alır"** demek için yapılmış bir araştırma değildir. Bu, kişisel bilgi ve inançlara göre **başarı kavramının farklı değişkenlerden oluşabileceğini** söyleyen analitik bir modeldir.

7. Zekât burada önemli bir ampirik test alanı

Zekâtı sadece dini bir ibadet olarak değil, **dağıtım mekanizması** olarak da incelemek mümkün.

Örneğin Jehle'nin Pakistan üzerine yaptığı klasik ampirik çalışma, 1987–88 verileri üzerinden zekâtın ölçülen gelir eşitsizliğini azalttığını, ancak etkinin küçük olduğunu bulmuştur.

Daha güncel bir 2026 çalışması ise 2010–2023 döneminde 41 İslam İşbirliği Teşkilatı ülkesini inceleyerek zekât ile çok boyutlu yoksulluk arasında anlamlı negatif ilişki bulduğunu bildirmektedir; ancak çalışmanın kullandığı zekât göstergesinin gerçek

zekât tahsilat ve dağıtımını tam olarak temsil etmeyebileceği sınırlılığı da açıkça belirtilmiştir.

Dolayısıyla akademik ifade:
“Zekât yoksulluğu kesin olarak ortadan kaldırır.”
değil;
“Bazı ampirik çalışmalar zekâtın yoksulluk ve eşitsizlik üzerinde azaltıcı etkileri olduğunu göstermektedir; ancak etkinin büyüklüğü kurumsal kapasiteye, uygulama biçimine ve ölçüm yöntemine bağlıdır.”
olmalıdır.

8. Faiz yasağını da aynı şekilde incelemek gerekir
Burada da “faiz yoksa ekonomi daha başarılı olur” gibi önceden belirlenmiş sonuçtan kaçınmak gerekir.
Araştırılabilecek mekanizma:
faizli borçlanma ile **risk paylaşımı / varlığa dayalı finansman / ortaklık**
arasındaki farktır.
Sonra şu sorular sorulur:

- Sermaye tahsisi nasıl değişiyor?
- Risk kimin üzerinde kalıyor?
- Borçluluk nasıl etkileniyor?
- Finansal krizlere dayanıklılık değişiyor mu?
- İşletme yatırımları nasıl etkileniyor?
- Finansal kapsayıcılık değişiyor mu?
- İşlem maliyetleri yükseliyor mu?
- Kâr paylaşımı gerçekten uygulanıyor mu?

Böylece faiz yasağı **ahlaki bir hüküm olmaktan çıkarılmadan**, aynı zamanda **kurumsal-ekonomik bir hipotez** olarak incelenebilir.

9. Fakat çok önemli bir karşı test var
İslam ekonomisi literatürünün kendi içerisinde de ciddi eleştiriler bulunmaktadır.
Örneğin günümüzdeki İslami finans kurumlarının bazılarının biçimsel olarak şeriata uygun ürünler üretirken ekonomik açıdan geleneksel finans sistemine çok fazla yaklaşabildiği tartışılmaktadır.
2026'da yayımlanan güncel bir çalışma da İslami finans sektörünün makâsıd performansının tatmin edici olmadığı yönündeki geniş literatür tartışmasına dikkat çekmektedir.
Dolayısıyla:

İslami prensipler ≠ bugün faaliyet gösteren bütün İslami finans kurumlarının fiilî performansı
ayrımı kesinlikle korunmalıdır.
Bu, araştırmanın bilimsel tarafsızlığı açısından temel şarttır.

10. Bankacılık performansı bize önemli bir uyarı veriyor
Ampirik literatürde sonuçlar karışıktır.
Örneğin 2006–2012 GCC verilerini inceleyen bir çalışma, İslami bankaların maliyet ve kâr performansının geleneksel bankalara göre daha düşük olduğunu; gelir performansında ise benzerlik bulunduğunu bildirmiştir.
Başka bir meta-analiz 73 çalışma/örneği inceleyerek genel olarak İslami ve geleneksel bankalar arasında istatistiksel olarak anlamlı genel performans farkı bulmamıştır.
Dolayısıyla araştırmamızın önemli sonuçlarından biri şu olabilir:
Bir ekonomik sistemin etik olarak farklı olması, onun her standart finansal performans göstergesinde otomatik olarak daha yüksek performans göstereceği anlamına gelmez.
Bu ayrım son derece değerlidir.

11. Asıl özgün araştırma burada başlıyor
Bence senin çalışmanın en güçlü teorik sorusu şu şekilde kurulabilir:
“İslam ekonomisi ile modern ekonomi arasındaki temel farklılık, ekonomik aktörün ne kadar kazandığından ziyade, kazanç elde etme davranışının hangi etik, kurumsal ve toplumsal sınırlar içinde gerçekleştiğidir.”
Buradan üç katmanlı bir model çıkıyor:
Mikro düzey
İnsan
Kişisel çıkar
↓
Kazanç arzusu
↓
Etik öz-denetim
↓
Meşru kazanç
↓
Sorumluluk
Mezo düzey
Kurum

Sözleşme
↓
Güven
↓
Şeffaflık
↓
Hesap verebilirlik
↓
Kurumsal performans
Makro düzey
Toplum
Üretim
↓
Büyüme
↓
İstihdam
↓
Gelir dağılımı
↓
Yoksulluk
↓
Sosyal refah
↓
Sürdürülebilirlik

Böylece bireyin ahlaki davranışı ile makroekonomik sonuç arasında teorik bir **mikro–mezo–makro bağlantı** kurulabilir. İslami ekonomi literatüründeki etik mikrotemeller çalışmaları da bireysel etik davranışın kurum ve toplum düzeyinde sonuçlar doğurabileceğini ileri sürmektedir.

12. "Sosyal üstünlük" kavramını nasıl kullanmalıyız?
Burada terminolojiyi biraz değiştirmeyi öneririm.
"İslami ekonomik sistemin sosyal üstünlükleri" yerine:
"İslam ekonomisinin potansiyel sosyal üstünlük mekanizmaları ve bunların ampirik sınanabilirliği"
demek akademik olarak daha güçlüdür.
Çünkü "üstünlük" sonucu baştan kabul ediyor.
Buna karşılık "üstünlük mekanizması" bir hipotezdir.

Örneğin:

Hipotez 1: Zekât mekanizması gelir eşitsizliğini azaltabilir.

Hipotez 2: Etik normların ekonomik davranışa içsel olarak dahil edilmesi güven ve sözleşme uyumunu güçlendirebilir.

Hipotez 3: Risk paylaşımı belirli koşullarda finansal dayanıklılığı artırabilir.

Hipotez 4: İsrafın sınırlandırılması tüketim davranışını değiştirebilir.

Hipotez 5: Makâsıd yaklaşımı ekonomik performansın yalnızca finansal göstergelerle ölçülmesini yetersiz hale getirebilir.

Hipotez 6: İslami ekonomik kurumların fiilî başarısı, yalnızca normlara değil, yönetişim, devlet kapasitesi, hukuk, teknoloji ve piyasa koşullarına bağlıdır.

Böyle kurulduğunda araştırma **teolojik savunma metni olmaktan çıkar ve karşılaştırmalı siyasal ekonomi araştırmasına dönüşür.**

13. Araştırmanın temel modeli

Bütün bu literatürü birleştirdiğimizde şöyle bir şema kurulabilir:

İNSAN TASAVVURU

Homo economicus

↕

Homo Islamicus

↓

MOTİVASYON

Kişisel çıkar

↕

Kişisel çıkar + etik sorumluluk

↓

KURUMSAL MEKANİZMA

Mülkiyet + sözleşme + piyasa

↕

Mülkiyet + sözleşme + piyasa + sosyal sorumluluk

↓

ARAÇLAR

Vergi / sosyal politika / finans

↕

Zekât / vakıf / sadaka / risk paylaşımı / İslami finans

↓

PERFORMANS

Büyüme
Verimlilik
Kârlılık
İstikrar

-

Dağılım
Yoksulluk
İnsan gelişimi
Güven
Etik
Sürdürülebilirlik
↓
NİHAİ SONUÇ
Sadece ekonomik çıktı değil,
ekonomik çıktı + sosyal refah + etik meşruiyet + sürdürülebilirlik
olarak tanımlanan genişletilmiş performans.

En önemli metodolojik sonuç
Bu araştırmada **"İslam ekonomisi modern ekonomiden üstündür"** sonucunu başlangıç varsayımı yapmamalıyız.

Daha bilimsel soru:
"İslam düşüncesinin mülkiyet, kazanç, sözleşme, risk, servet dağılımı, zekât, tüketim ve etik davranışa ilişkin normatif ilkeleri, modern siyasal ekonominin büyüme, etkinlik, istikrar, dağılım, insan gelişimi ve sürdürülebilirlik kriterleriyle karşılaştırıldığında hangi farklı ekonomik ve toplumsal mekanizmaları ortaya çıkarmaktadır ve bu mekanizmaların ampirik performansı hangi koşullarda gözlenmektedir?"

Bu soru, senin başlangıçta koyduğun **"İslam düşüncesi modern karşılaştırmalı siyasal ekonomiyi doğrudan üretmiştir"** gibi tarihsel olarak savunulması zor bir iddiaya ihtiyaç bırakmıyor.

Daha güçlü bir iddia ortaya çıkıyor:
İslam düşüncesi modern karşılaştırmalı siyasal ekonominin tarihsel kaynağı olarak değil; ekonomik aktör, mülkiyet, piyasa, servet dağılımı, etik davranış, kamu yararı ve sosyal refah hakkında farklı bir normatif-kurumsal model sağlayan karşılaştırma çerçevesi olarak incelenebilir.

Üstelik mevcut literatür, bu çerçevenin **teorik olarak oldukça gelişmiş**, fakat **ampirik olarak hâlâ tartışmalı ve heterojen** olduğunu gösteriyor. Banka etkinliği çalışmalarındaki karma sonuçlar ve *homo Islamicus* kavramının gerçek ekonomik davranışla örtüşmesine yönelik eleştiriler bu ayrımı özellikle görünür kılıyor.

Bu nedenle bundan sonraki araştırmada **"İslami ekonomik sistemin sosyal üstünlükleri"ni savunmak yerine, "İslami ekonomik modelin ileri sürdüğü sosyal üstünlük mekanizmalarının karşılaştırmalı siyasal ekonomi açısından teorik ve ampirik olarak sınanması"** ana metodoloji olarak alınmalıdır.

32. Küresel pazarlama ve siyasal ekonomi

Sorunuzdaki "sosyal ve küresel pazarlama merkezi konumu" özellikle dikkat çekici bir konudur. Pazarlama yalnızca ürün satmak değildir.

Pazarlama: **ihtiyaçların tanımlanması, değer oluşturulması, değer sunulması ve tüketici davranışının anlaşılması sürecidir.**

Siyasal ekonomi bu sürecin gerçekleştiği ortamı belirler. Çünkü tüketicinin geliri, vergi yükü, krediye erişimi, iş güvenliği, gelecek beklentisi, toplumsal kimliği, kültürel değerleri, devlete güveni, şirketlere güveni tüketim davranışını etkileyebilir.

33. Siyasal ekonomi ile pazarlamanın kesişmesi

2026 yılında Oxford Academic'te yayımlanan "Politics and the Marketplace" başlıklı güncel derleme, siyasal düşüncelerin tüketim davranışını etkileyebildiğini; bunun yalnızca açıkça siyasal ürünlerde değil, gündelik ürün, marka ve yaşam biçimi tercihlerinde de görülebildiğini ortaya koymaktadır. (OUP Academic)

Bu bulgu önemlidir.
Çünkü tüketici artık yalnızca:
"Bu ürün kaliteli mi?"
diye sormayabilir.
Aynı zamanda:

- **"Bu şirket hangi değerleri temsil ediyor?"**
- **"Bu ürün hangi ülkede üretiliyor?"**
- **"Şirket hangi siyasal veya toplumsal konuda nasıl davranıyor?"**

gibi sorular da sorabilir.

34. Tüketim ve ideoloji

Schmitt, Brakus ve Biraglia'nın *Journal of Consumer Research* dergisinde yayımlanan 2022 tarihli çalışması, tüketim davranışında ideolojinin anlam ve kimlik oluşturma işlevine dikkat çekmektedir. Çalışma, tüketim ideolojisini bireysel tercihlerin ötesinde toplumsal anlam üretimiyle ilişkilendirmektedir. Cilt 49, sayı 1, ss. 74–95, 2022. (OUP Academic)

Bu nedenle pazarlama açısından tüketici yalnızca ekonomik bir "alıcı" değildir.
Tüketici aynı zamanda:
kimlik taşıyan, anlam üreten ve toplumsal ilişkiler içinde karar veren bir insandır.

35. Siyasal düşüncenin tüketim davranışına etkisi

2023 yılında Cambridge University Press tarafından yayımlanan tüketici psikolojisi çalışması, siyasal düşüncelerin tüketim kararlarını bireysel, şirket ve toplumsal düzeylerde etkileyebileceğini incelemektedir. (Cambridge University Press)
Bu nedenle küresel pazarlama araştırmalarında ülke farklılıkları yalnızca gelir düzeyleriyle açıklanamaz.
Aynı gelir düzeyindeki iki toplumun tüketim davranışı farklı olabilir.
Çünkü:

- değerler,
- güven,
- toplumsal kimlik,
- siyasal kurumlar,
- kültür,
- ekonomik beklentiler

farklıdır.

36. Pazarlama açısından yedi ülke grubunun karşılaştırılması

Türkiye'de pazarlama açısından ekonomik belirsizlik ve fiyat duyarlılığı önem taşırken, Çin'de devletin ekonomik rolü ve yerli üretim politikaları dikkate alınmalıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde piyasa rekabeti, bireysel tüketici tercihleri ve siyasal kimlikler önemlidir.

Avrupa Birliği'nde tüketici hakları, çevre düzenlemeleri, sosyal koruma ve farklı ulusal tüketim kültürleri dikkate alınmalıdır.

Rusya'da siyasal ve dış ekonomik koşullar pazara erişimi etkileyebilir.

Ukrayna'da savaş koşulları ve yeniden yapılanma tüketim ve yatırım davranışlarını dönüştürmektedir.

Arap ülkelerinde ise gelir yapısı, enerji gelirleri, kamu harcamaları ve ekonomik çeşitlenme farklı tüketici pazarları oluşturur.

Dolayısıyla:

Küresel pazarlama stratejisi, siyasal ekonomiden bağımsız oluşturulamaz.

37. İnsan psikolojisi ve bilinç

Sorunuzun son bölümündeki insan psikolojisi konusu özellikle önemlidir.

Ekonomik kurumlar insanların davranışlarını doğrudan "belirlemez".

Fakat davranışların içinde gerçekleştiği ortamı değiştirir.

Örneğin yüksek ekonomik belirsizlik:

- geleceğe ilişkin kaygıyı,
- tasarruf eğilimini,
- risk alma davranışını,
- tüketim kararlarını

etkileyebilir.

Buna karşılık yüksek kurumsal güven:

- uzun dönemli yatırım,
- sözleşmeye güven,
- kredi kullanımı,
- girişimcilik

gibi davranışları destekleyebilir.

Bunlar her birey için aynı şekilde gerçekleşmez. Bu nedenle nedensellik iddialarında dikkatli olunmalıdır.

38. Güvenin ekonomik rolü
Ekonomik hayatın görünmeyen unsurlarından biri güvendir.

Bir kişi:

- ✓ "Bu sözleşme uygulanır."
- ✓ "Bankadaki param korunur."
- ✓ "Devlet koyduğu kurala yarın da uyar."
- ✓ "Şirket verdiği sözü tutar."

diye düşünüyorsa ekonomik karar verme biçimi farklılaşabilir.
Bu nedenle güven, siyasal ekonomi ile psikoloji arasındaki önemli köprülerden biridir.

39. Belirsizlik ve bilinç
İnsan zihni belirsizlik altında karar verirken geleceği tahmin etmeye çalışır.
Bu nedenle ekonomik kurumların öngörülebilirliği yalnızca işletmeler için değil, bireyler için de önemlidir.

Örneğin:

- gelirin gelecekte ne olacağı,
- verginin nasıl değişeceği,
- işin korunup korunmayacağı,
- paranın değerinin ne olacağı

gibi sorular bireyin tüketim ve tasarruf davranışını etkileyebilir.
Bu nedenle siyasal ekonomi ile insan psikolojisi arasında:
kurum → beklenti → algı → karar → davranış
şeklinde bir ilişki kurulabilir.
Bu bir araştırma varsayımıdır; her ülke ve kişi için otomatik olarak gerçekleştiği kabul edilmemelidir.

40. Sosyal roller

Ekonomik düzen toplumdaki rollerin dağılımını da etkiler.

Örneğin:

- işveren,
- çalışan,
- tüketici,
- yatırımcı,
- girişimci,
- kamu görevlisi,
- emekli,
- öğrenci,
- bakım veren kişi

gibi roller ekonomik sistem içerisinde farklı hak ve sorumluluklar taşır.

Bu nedenle siyasal ekonomi aynı zamanda **toplumsal rol dağılımının incelenmesidir.**

41. Kadınların ekonomik rolü

Ekonomik düzenin toplumsal sonuçlarını incelerken kadınların işgücüne katılımı da önemlidir.

- Bir ülkenin sosyal güvenlik yapısı,
- çocuk bakım sistemi,
- çalışma hukuku,
- eğitim düzeyi,
- ücret yapısı

kadınların ekonomik katılımını etkileyebilir.

Bu nedenle ekonomik büyüme ile toplumsal refah arasında doğrudan bir eşitlik kurulamaz.

Büyümenin kim tarafından üretildiği ve kimler tarafından paylaşıldığı da araştırılmalıdır.

42. Küreselleşme

Karşılaştırmalı siyasal ekonomi yalnızca ulusal sınırlar içinde incelenemez.

Günümüz ekonomilerinde:

sermaye sınırları aşar, üretim farklı ülkelere dağılır, teknoloji küreselleşir, ticaret ağları oluşur, finans piyasaları birbirine bağlanır.

Bu nedenle bir ülkedeki siyasal karar başka ülkelerin ekonomik sonuçlarını etkileyebilir.

43. Türkiye–Çin karşılaştırması
Türkiye ve Çin'in karşılaştırılması özellikle öğreticidir. Her iki ülkede de devletin ekonomik kalkınmada önemli tarihsel rolü vardır.
Fakat: Türkiye'de çok partili siyasal yapı ve seçim rekabeti, Çin'de parti-devlet yapısı, iki ülkenin ekonomik kurumlarının farklılaşmasına yol açmaktadır.

Çin araştırmaları devletin sermaye ve işletmeler üzerindeki güçlü yönlendirici rolünü vurgulamaktadır. (Cambridge University Press)

Türkiye araştırmaları ise devlet–özel sektör ilişkisinin tarihsel olarak değişen yapısına dikkat çekmektedir. (ScienceDirect)

Dolayısıyla aynı "devlet müdahalesi" kavramı iki ülkede aynı kurumsal anlama gelmez.

44. Türkiye–Amerika Birleşik Devletleri karşılaştırması
Bu karşılaştırmada temel farklılık devletin ekonomideki rolünden daha geniştir.
Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonomik kararların büyük bölümü özel piyasa aktörleri tarafından alınsa da devlet piyasanın hukukî ve kurumsal çerçevesini belirlemeye devam eder.
Türkiye'de devletin sanayileşme ve kalkınma süreçlerindeki tarihsel rolü daha belirgin olmuştur.
Fakat iki ülkede de:

- şirketler,
- finans,
- kamu düzenlemeleri,
- işgücü,
- siyasal güç

birbirleriyle etkileşim içindedir.
Bu nedenle karşılaştırma "devlet mi piyasa mı?" şeklinde değil:
devlet ve piyasa hangi kurumlarla nasıl birleşiyor?
sorusuyla yapılmalıdır.

45. Amerika Birleşik Devletleri–Avrupa Birliği karşılaştırması
Hall ve Soskice'nin yaklaşımı burada açıklayıcıdır.
Amerika Birleşik Devletleri liberal piyasa ekonomisi olarak,
Almanya ve bazı Avrupa ülkeleri eşgüdümlü piyasa ekonomileri olarak incelenmiştir. (OUP Academic)
Ancak günümüzde bu ayrımın tek başına yeterli olmadığı da açıktır.

Çünkü Avrupa Birliği içindeki ülkelerin kendi aralarında büyük farklılıkları vardır.
Bu nedenle çağdaş araştırmada "karma ekonomik düzenler" ve "melez kurumlar" daha fazla önem kazanmaktadır.

46. Çin–Amerika Birleşik Devletleri karşılaştırması
İki ülke arasındaki karşılaştırma yalnızca ekonomik büyüklük üzerinden yapılmamalıdır.
Temel karşılaştırma eksenleri:

- **devletin ekonomik rolü**
- **özel sermayenin konumu**
- **teknoloji politikası**
- **finans sistemi**
- **işgücü piyasası**
- **dış ticaret**
- **sosyal politika**
- **kurumsal denetim**

olmalıdır.

Çin üzerine güncel çalışmalar devletin ekonomik alandaki güçlü rolüne dikkat çekerken, Amerika Birleşik Devletleri üzerine çalışmalar piyasa ile siyasal kurumların karşılıklı ilişkisine odaklanmaktadır. (Cambridge University Press)

47. Rusya–Çin karşılaştırması
Her iki ülkede de devletin ekonomik rolü güçlüdür. Ancak güçlü devlet aynı tür devlet değildir. Çin'de parti-devlet yapısı uzun dönemli kalkınma hedefleriyle ekonomik yönetimi bütünleştirmiştir. Rusya'da ise Sovyet sonrası dönüşüm, enerji gelirleri, büyük sermaye grupları ve merkezî siyasal iktidar arasındaki ilişkiler daha belirleyici olmuştur.
Dolayısıyla:
"Devlet güçlü" ifadesi karşılaştırmalı siyasal ekonomi bakımından tek başına açıklayıcı değildir.
Asıl soru:
Devlet kimin adına, hangi kurumlarla ve hangi ekonomik araçlarla hareket ediyor?

48. Ukrayna–Rusya karşılaştırması
Bu iki ülkenin karşılaştırılması tarihsel bağları nedeniyle önemlidir.
Fakat güncel siyasal ekonomi bakımından yolları farklılaşmıştır.
Ukrayna'da Avrupa ile bütünleşme ve savaş sonrası yeniden yapılanma önemli kurumsal eksenlerdir.

Rusya'da ise merkezî devlet yapısı, enerji sektörü ve mevcut siyasal-ekonomik ilişkiler önemlidir.
Ukrayna'nın yeniden yapılanması üzerine 2026 tarihli çalışma, altyapı yatırımlarından önce veya en azından onlarla birlikte kurumların ve yönetim kapasitesinin ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. (optimum.uwb.edu.pl)

49. Avrupa Birliği–Ukrayna
Ukrayna'nın Avrupa Birliği ile ilişkileri ekonomik düzen bakımından da önemlidir.
Avrupa Birliği'ne yaklaşma süreci:

- hukuk,
- kamu yönetimi,
- rekabet,
- mali yönetim,
- yatırım,
- ticaret,
- yeniden yapılanma

gibi alanları etkileyebilir.
Bu nedenle Avrupa Birliği ile bütünleşme yalnızca dış politika konusu değildir.
Aynı zamanda **kurumsal ve ekonomik dönüşüm sürecidir.**

50. Arap ülkeleri–Çin
Çin ile bazı Arap ülkeleri arasındaki karşılaştırmada önemli bir ortak nokta devletin ekonomik kalkınmada güçlü rolüdür.
Fakat Çin'in temel üretim yapısı sanayi ve ihracat kapasitesine dayanırken, bazı Arap ülkelerinde hidrokarbon gelirleri ekonomik düzenin temelini oluşturur.
Bu nedenle:
devletin güçlü olması
iki sistemde farklı ekonomik kaynaklardan beslenebilir.

51. Siyasal ekonomi ve küresel pazar
Küresel pazar aslında farklı ulusal kurumların birbirleriyle karşılaşma alanıdır.
Bir Türk şirketi Çin'den girdi alabilir.
Amerika Birleşik Devletleri'ne ürün satabilir.
Avrupa Birliği'nde yatırım yapabilir.
Arap ülkelerinde hizmet sunabilir.
Rusya'dan enerji veya hammadde alabilir.
Ukrayna'da yeniden yapılanma yatırımı yapabilir.
Bu durumda şirketin başarısı yalnızca ürün kalitesine bağlı değildir.

Aynı zamanda:

- gümrük,
- hukuk,
- kur,
- siyasi risk,
- savaş riski,
- tüketici davranışı,
- kültür,
- teknoloji,
- lojistik

gibi unsurlara bağlıdır.

52. Küresel pazarlamanın siyasal boyutu

Küresel pazarlama bu nedenle "ürünü dünyaya satmak" değildir.

Daha doğru tanım:

Farklı kurumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal ortamlarda tüketiciye değer sunma sürecidir.

Bu nedenle pazarlama araştırmacısının ülke ekonomisini bilmesi gerekir.

53. Boykot ve tüketim

Güncel tüketici araştırmaları siyasal düşüncelerin satın alma ve satın almama davranışını etkileyebildiğini göstermektedir.

Örneğin 2022 tarihli *Journal of the Association for Consumer Research* özel sayısı, siyasal düşüncelerin gündelik tüketim davranışlarında da etkili olabildiğini tartışmaktadır. (RCNi Company Limited)

Benzer biçimde Pecot, Vasilopoulou ve Cavallaro'nun çalışması siyasal düşünceler ile tüketimden kaçınma ve boykot eğilimi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. *Journal of Business Research*. (ScienceDirect)

Bu durum küresel markalar açısından önemlidir.

Çünkü marka artık yalnızca ekonomik bir simge değil, bazı tüketiciler açısından toplumsal anlam taşıyan bir unsur da olabilir.

54. Siyasal ekonomi ve marka

Marka değerinin oluşumunda ekonomik kalite önemlidir.

Ancak günümüzde:

güven

şeffaflık

toplumsal sorumluluk

çevre

çalışan hakları

ülke algısı

gibi unsurlar da etkili olabilir.

Bu nedenle siyasal ekonomi ile marka yönetimi arasında yeni bir araştırma alanı ortaya çıkmaktadır.

55. Karşılaştırmalı araştırma için önerilen değişkenler

Bu araştırmanın bilimsel olarak uygulanabilmesi için her ülke aynı değişkenlerle incelenmelidir.

Önerilen değişkenler şunlardır:

1. Devletin ekonomik rolü
2. Özel sektörün rolü
3. Kamu işletmelerinin ağırlığı
4. Mülkiyet yapısı
5. Merkez bankası yapısı
6. Maliye politikası
7. Vergi yapısı
8. Sosyal koruma
9. İşgücü piyasası
10. Sendikaların rolü
11. Finans sistemi
12. Sanayi politikası
13. Teknoloji politikası
14. Dış ticaret
15. Enerji yapısı
16. Doğal kaynak bağımlılığı
17. Kurumsal güven
18. Hukukun öngörülebilirliği
19. Yolsuzlukla mücadele
20. Gelir eşitsizliği
21. Tüketim yapısı

22. Pazarlama yapısı
23. Dijital ekonomi
24. İnsan sermayesi
25. Eğitim
26. Sağlık
27. Siyasal katılım
28. Devlet kapasitesi
29. Küresel ekonomik bağlantılar
30. Krizlere karşı dayanıklılık

56. Karşılaştırmalı ölçüm modeli

Bu değişkenler kullanılarak her ülke için bir "siyasal ekonomi profili" oluşturulabilir.
Ancak burada önemli bir bilimsel ilke vardır:
Ülkeleri tek bir puana indirgemek doğru olmayabilir.
Çünkü yüksek devlet kapasitesi bir ülkede yüksek sosyal korumayla, başka bir ülkede güçlü merkezî yönetimle birlikte bulunabilir.
Bu nedenle araştırmada "puanlama" yerine:
kurumsal profil
kullanılması daha sağlıklıdır.

57. Beş profesörlü karşılaştırma yöntemi

İstediğiniz çoklu bakış yöntemini bilimsel bir denetim biçimine dönüştürürsek, araştırmayı beş ayrı uzman bakışından geçirmek mümkündür.
Birinci bakış: Siyasal ekonomi
Ana soru:
Devlet, sermaye ve toplum arasındaki güç ilişkileri nedir?
İkinci bakış: İktisat
Ana soru:
Bu kurumlar üretim, yatırım, verimlilik, istihdam ve bölüşümü nasıl etkiliyor?
Üçüncü bakış: Toplum bilimi
Ana soru:
Ekonomik düzen toplumun sınıflarını, rollerini ve toplumsal ilişkilerini nasıl şekillendiriyor?
Dördüncü bakış: Pazarlama
Ana soru:
Bu ekonomik ve toplumsal yapı tüketici davranışını ve pazar oluşumunu nasıl etkiliyor?
Beşinci bakış: İnsan davranışı
Ana soru:

Belirsizlik, güven, kimlik ve beklenti ekonomik davranışı nasıl değiştiriyor?
Bu beş bakıştan çıkan sonuçlar karşılaştırılarak ortak sonuç oluşturulabilir.

58. Döngüsel denetim
Araştırmanın son aşamasında şu denetim döngüsü uygulanmalıdır:
Kuram → veri → ülke örneği → karşılaştırma → çelişki → yeniden değerlendirme → sonuç
Bir sonuç yalnızca bir kaynak tarafından destekleniyorsa doğrudan genelleştirilmemelidir.
İki veya daha fazla bağımsız araştırma aynı sonucu gösteriyorsa güven düzeyi yükselir.
Farklı sonuçlar varsa:
"Literatürde görüş ayrılığı vardır."
denmelidir.
Bu bilimsel açıdan daha doğrudur.

59. Araştırma hipotezleri
Bu çalışmadan test edilebilecek bazı hipotezler çıkarılabilir.
H1 Kurumsal öngörülebilirlik arttıkça uzun dönemli ekonomik karar alma eğilimi güçlenir.
H2 Devlet kapasitesi ile ekonomik performans arasındaki ilişki, devletin kurumlarının niteliğine bağlıdır.
H3 Doğal kaynak gelirlerine yüksek bağımlılık, devlet–toplum ilişkisini vergi temelli ekonomilerden farklılaştırabilir.
H4 Teknoloji politikalarının ekonomik etkisi, yalnızca teknoloji yatırımı miktarına değil, kurumların bu teknolojiyi üretim ve insan sermayesiyle bütünleştirme kapasitesine bağlıdır.
H5 Siyasal ve ekonomik belirsizlik, tüketici davranışında tasarruf, riskten kaçınma veya satın alma tercihlerinin değişmesiyle ilişkilendirilebilir.
H6 Piyasa kurumları ile sosyal koruma kurumlarının birlikte tasarlanması, farklı ekonomik düzenlerde farklı bölüşüm sonuçları meydana getirebilir.
Bunların hipotez olarak kalması önemlidir. Veriyle sınanmadan "kanıtlanmış gerçek" olarak kabul edilmemelidir.

60. Araştırma yöntemi

Bu çalışma için en uygun yöntem **karşılaştırmalı tarihsel ve kurumsal araştırma** yöntemidir. Buna nicel veriler de eklenebilir.

Araştırma dört aşamadan oluşabilir.

Birinci aşama: Tarihsel inceleme

Her ülkenin ekonomik kurumlarının nasıl ortaya çıktığı incelenir.

İkinci aşama: Kurumsal inceleme

Devlet, piyasa, sermaye ve emek ilişkileri incelenir.

Üçüncü aşama: Ekonomik sonuçlar

Büyüme, verimlilik, yatırım, istihdam, eşitsizlik ve dış ticaret gibi sonuçlar incelenir.

Dördüncü aşama: Toplumsal sonuçlar

Güven, tüketim, toplumsal roller, sosyal hareketlilik ve insan davranışı değerlendirilir.

61. Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri

Bağımsız değişkenler:

- kurumların niteliği,
- devlet kapasitesi,
- mülkiyet yapısı,
- siyasal sistem,
- kaynak bağımlılığı,
- teknoloji politikası,
- sosyal politika.

Bağımlı değişkenler:

- ekonomik büyüme,
- yatırım,
- verimlilik,
- istihdam,
- gelir dağılımı,
- tüketim,
- toplumsal güven,
- ekonomik dayanıklılık.

Aradaki açıklayıcı mekanizmalar ise:

beklenti, güven, yatırım kararı, üretim yapısı ve bölüşüm.

62. Karşılaştırmalı siyasal ekonominin ana modeli

Bu araştırmanın temel modelini şöyle kurabiliriz:

Siyasal kurumlar

↓

Ekonomik kurumlar

↓

Kaynak dağılımı

↓

Üretim ve yatırım

↓

Gelir ve istihdam

↓

Toplumsal bölüşüm

↓

Güven ve beklentiler

↓

Tüketim ve siyasal davranış

↓

Yeni siyasal talepler

↓

Yeni kurumlar

Bu nedenle siyasal ekonomi doğrusal değil, **döngüsel bir sistemdir.**

63. En önemli bilimsel sonuç

Literatürün farklı bölümleri birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan temel sonuç şudur:

Ekonomik sonuçları yalnızca piyasa mekanizması veya yalnızca devlet politikası açıklamaz. Ekonomik sonuçlar, devlet, piyasa, sermaye, emek, toplum, hukuk, teknoloji ve tarihsel kurumların birlikte oluşturduğu sistem tarafından şekillenir.

Hall ve Soskice'nin kurumsal tamamlayıcılık yaklaşımı bunu gelişmiş kapitalist ekonomiler açısından açıklarken, Çin araştırmaları devletin sermaye üzerindeki yönlendirici rolünü; Türkiye araştırmaları kurumların dönüşümünü; Rusya araştırmaları resmî ve gayriresmî kurumların ilişkisini; Arap siyasal ekonomi araştırmaları rant gelirlerinin devlet-toplum ilişkisini; Ukrayna araştırmaları ise savaş sonrası kurumların yeniden yapılanmadaki rolünü öne çıkarmaktadır. (OUP Academic)

64. Ülkelerin temel kurumsal farklılaşması
Bu araştırmada ülkeleri şöyle özetlemek daha doğru olacaktır:

Türkiye: Devletin tarihsel olarak güçlü olduğu, özel sektörün genişlediği, kurumların dönemsel dönüşümler geçirdiği karma ekonomik yapı.

Çin: Parti-devletin güçlü olduğu, devlet işletmeleri ve özel işletmelerin birlikte bulunduğu, piyasanın devlet hedefleriyle birlikte çalıştığı yapı.

Amerika Birleşik Devletleri: Özel piyasa mekanizmalarının güçlü olduğu, ancak devletin hukuk, düzenleme, kamu harcaması ve siyasal güç aracılığıyla piyasayı şekillendirdiği yapı.

Avrupa Birliği: Tek bir ekonomik modelden ziyade farklı kapitalist yapıların ortak kurallar ve çok katmanlı kurumlar içerisinde birleştiği yapı.

Rusya: Güçlü merkezî devlet, enerji kaynakları, büyük sermaye ve resmî-gayriresmî kurumların etkileşiminin önemli olduğu yapı.

Ukrayna: Savaş, yeniden yapılanma ve Avrupa ile bütünleşmenin ekonomik kurumları yeniden biçimlendirdiği yapı.

Arap ülkeleri: Büyük çeşitlilik göstermekle birlikte bazı ülkelerde doğal kaynak gelirlerinin devlet-toplum ilişkisini güçlü biçimde etkilediği, ekonomik çeşitlenmenin önemli gündem olduğu yapı.

Bu tanımlar "ülke etiketi" değil, araştırmanın başlangıç varsayımlarıdır.

65. İnsan açısından temel sonuç

Siyasal ekonomi sonunda insan davranışına ulaşır.

Devletin aldığı karar insanın:

- ne kadar kazanacağını,
- nerede çalışacağını,
- ne kadar vergi ödeyeceğini,
- ne kadar tüketebileceğini,
- ne kadar tasarruf yapacağını,
- hangi eğitimi alabileceğini,
- hangi sağlık hizmetine ulaşabileceğini

etkileyebilir.

Bu nedenle siyasal ekonomi aslında uzak ve soyut bir alan değildir.

İnsanın günlük hayatını şekillendiren kuralların ekonomik boyutunu inceler.

66. Pazarlama açısından temel sonuç

Pazarlama açısından ise şu sonuç ortaya çıkar:

Tüketici ekonomik sistemin dışında değildir; ekonomik sistemin içinde yaşayan insandır.

Bu nedenle tüketici davranışını yalnızca yaş, gelir ve cinsiyet gibi değişkenlerle açıklamak yeterli değildir.

Tüketicinin:

- ekonomik güveni,
- siyasal kurumlara bakışı,
- toplumsal kimliği,
- gelecek beklentisi,
- değerleri,
- ülke algısı

da araştırılabilir.

Güncel pazarlama yazını siyasal düşüncelerin tüketim davranışı üzerindeki etkisini giderek daha açık biçimde incelemektedir. (OUP Academic)

67. Küresel pazarlama açısından yeni araştırma alanı

Buradan yeni bir araştırma modeli çıkmaktadır:

Siyasal ekonomi → ekonomik güven → tüketici bilinci → marka algısı → satın alma davranışı

Bu model Türkiye, Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği arasında karşılaştırmalı olarak sınanabilir.

Daha sonra Rusya, Ukrayna ve Arap ülkeleri modele eklenebilir.

Böylece ekonomi ile pazarlama arasında doğrudan bir araştırma köprüsü kurulabilir.

68. Araştırmanın özgün yönü

Bu çalışmanın özgünlüğü, karşılaştırmayı yalnızca ekonomik göstergeler üzerinden yapmamasıdır.

Burada yedi farklı ülke/ülke grubu:

kurum + ekonomi + toplum + teknoloji + pazarlama + insan davranışı

birlikteliği içinde ele alınmaktadır.

Bu yaklaşım klasik karşılaştırmalı ekonomi çalışmalarından daha geniştir.

Aynı zamanda yalnızca siyaset bilimi yaklaşımı da değildir.

Ekonomi, siyaset, toplum bilimi ve pazarlama arasında ortak bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

69. Sonuç

Bu araştırmanın başlangıç sonucunu tek bir cümleyle ifade etmek gerekirse:

Karşılaştırmalı siyasal ekonomi, ülkelerin ekonomik büyüklüklerini karşılaştırmaktan çok, toplumların ekonomik hayatını hangi siyasal, kurumsal, teknolojik ve toplumsal düzeneklerle oluşturduğunu açıklama bilimidir.

Türkiye, Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya, Ukrayna ve Arap ülkeleri bu açıdan birbirinden önemli ölçüde ayrılır.

Ancak hepsini birleştiren ortak soru aynıdır:

Ekonomik kaynakların üretimi, bölüşümü ve kullanılması konusunda karar gücü kimdedir, bu güç hangi kurumlarla sınırlandırılmakta veya kullanılmakta ve ortaya çıkan sonuç toplumun ekonomik davranışını nasıl yeniden şekillendirmektedir?

Bu sorunun cevabı yalnızca büyüme oranında bulunamaz.

Hukukta bulunur.

Devlet kurumlarında bulunur.

Şirketlerde bulunur.

İşgücü piyasasında bulunur.

Teknoloji politikasında bulunur.

Eğitimde bulunur.

Vergi sisteminde bulunur.
Sosyal korumada bulunur.
Tüketici davranışında bulunur.
Ve nihayet insanın geleceğe ilişkin beklentisinde bulunur.
Dolayısıyla karşılaştırmalı siyasal ekonomi, **devlet ile piyasa arasındaki ilişkiyi inceleyen dar bir alan olmaktan çıkararak insan, kurum ve ekonomik düzen arasındaki karşılıklı etkileşimin araştırılması** biçiminde ele alınmalıdır.

Kaynakça ve temel akademik dayanaklar

Hall, Peter A.; Soskice, David (ed.). (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press. Eserin giriş bölümü ss. 1–68; karşılaştırmalı siyasal ekonomide kurumsal tamamlayıcılık, liberal piyasa ekonomileri ve eşgüdümlü piyasa ekonomileri ayrımının temel kaynağıdır. (OUP Academic)

Pearson, Margaret M.; Rithmire, Meg; Tsai, Kellee. (2023). *The State and Capitalism in China*. Cambridge University Press. Çin'de devletin mülkiyet ve düzenleme işlevleri ile piyasanın parti-devlet hedefleriyle ilişkisini inceler. (Cambridge University Press)

Hung, Ho-fung. (2024). "China's 'state capitalism' in comparative and historical perspectives." *Economy and Society*, 53(3), ss. 376–399. Çin'deki devlet-sermaye ilişkisini tarihsel ve karşılaştırmalı açıdan ele alır. (Taylor & Francis Online)

Ten Brink, Tobias. (2013). "Paradoxes of Prosperity in China's New Capitalism." *China Quarterly / Journal of Chinese Political Economy literature*, 42(4). Çin'deki devlet tarafından kuşatılmış kapitalist yapının ihracat, yatırım ve ekonomik dönüşüm boyutlarını inceler. (Sage Journals)

Tsai, Kellee S. (2014). "The Political Economy of State Capitalism and Shadow Banking in China." Hakemli çalışma. Çin'de devlet işletmeleri, özel sektör ve finansman yapısı arasındaki ilişkiyi inceler. (HKUST Research Portal)

Özel, Işık D. (2024). "Erosion of economic institutions in the age of democratic backsliding: an analysis of the Turkish case." *Southeast European and Black Sea Studies*, 24(2), ss. 405–426. Türkiye'de ekonomik kurumların hukuken ve fiilen dönüşümünü inceler. (Taylor & Francis Online)

Yalçıner, Serhan. (2024). "Financial Turmoil, Uncertainty, and Institutions: Turkey's Political Economy in Crises." *Uluslararası İlişkiler*, 21(84), ss. 65–83. Türkiye'deki krizlerde siyasal kurumlar, belirsizlik ve ekonomik sonuçlar arasındaki ilişkiyi inceler. (JSTOR)

Jacobs, Lawrence R.; Soss, Joe. (2010). "The Politics of Inequality in America: A Political Economy Framework." *Annual Review of Political Science*, 13, ss. 341–364. Amerika Birleşik Devletleri'nde ekonomik eşitsizlik ile siyasal kurumlar arasındaki ilişkiyi değerlendirir. (Annual Reviews)

Hacker, Jacob S.; Hertel-Fernandez, Alexander; Pierson, Paul; Thelen, Kathleen. (2022). "The American Political Economy: Markets, Power, and the Meta Politics of US Economic Governance." *Annual Review of Political Science*, 25, ss. 197–217. Amerika Birleşik Devletleri'nde piyasa, yönetim ve ekonomik-siyasal güç ilişkilerini ele alır. (Annual Reviews)

Amberg, Stephen. (2008). "Liberal Market Economy or Composite Regime? Institutional Legacies and Labor Market Policy in the United States." *Polity*, 40(2). Amerika Birleşik Devletleri'nin tek ve homojen bir piyasa düzeni olarak ele alınmasının sınırlılıklarını tartışır. (RCNi Company Limited)

Schwarz, Rolf. (2008). "The political economy of state-formation in the Arab Middle East: Rentier states, economic reform, and democratization." *Review of International Political Economy*, 15(4), ss. 599–621. Arap Orta Doğusu'nda kaynak gelirleri, devlet oluşumu, vergilendirme ve siyasal hesap verebilirlik ilişkisini inceler. (Taylor & Francis Online)

Ulrichsen, Kristian Coates. (2017). "Post-rentier Economic Challenges." *Contemporary Arab Affairs*, 73(2). Körfez ülkelerinde petrol ve doğal gaz gelirlerine bağımlılığın azaltılması ve ekonomik çeşitlenme arayışlarını inceler. (Sage Journals)

Hameed, Sameena. (2020). "Political Economy of Rentierism in the Middle East and Disruptions from the Digital Space." 7(1). Rant gelirleri, siyasal güç, toplumsal eşitsizlik ve dijital ticaret arasındaki ilişkileri tartışır. (Sage Journals)

Czech, Sławomir. (2026). "Recovery Beyond Infrastructure: Institutions and the Political Economy of Ukraine's Reconstruction." *Optimum. Economic Studies*, 2(124), ss. 66–83. Ukrayna'nın savaş sonrası yeniden yapılanmasında kurumların, yönetim kapasitesinin ve meşruiyetin rolünü inceler. (optimum.uwb.edu.pl)

From failed democratization to the war against Ukraine: what happened to Russian institutions under Putin? (2023). *Zeitschrift für Politikwissenschaft*. Rusya'da resmî ve gayriresmî kurumlar, siyasal iktidar ve ekonomik rant ilişkilerini ele alan güncel araştırmalardan biridir. (Springer Link)

Schmitt, Bernd; Brakus, J. Joško; Biraglia, Alessandro. (2022). "Consumption Ideology." *Journal of Consumer Research*, 49(1), ss. 74–95. Tüketim, kimlik ve ideolojik anlam arasındaki ilişkiyi ele alır. (OUP Academic)

Adaval, Rashmi; Wyer, Robert S. Jr. (2022). "Political Ideology and Consumption: Perspectives and Effects." *Journal of the Association for Consumer Research*, 7(3). Siyasal düşüncelerin tüketim davranışına etkisini farklı bakış açılarından ele alır. (RCNi Company Limited)

Ordabayeva, Nailya; Çakanlar, Aylin; Fernandes, Daniel. (2023). "Political Ideology and Consumer Psychology." *The Cambridge Handbook of Consumer Psychology*. Siyasal düşüncelerin bireysel tüketim, şirket davranışı ve tüketici tepkileri üzerindeki etkilerini sınıflandırır. (Cambridge University Press)

Kim, J. Christine. (2026). "Politics and the Marketplace." *Oxford Bibliographies in Marketing*. Siyasal düşünce ile tüketici davranışı, marka tercihleri, satın alma ve tüketim arasındaki güncel araştırmaları değerlendirir. (OUP Academic)

Son değerlendirme

Bu ilk kapsamlı inceleme, sizin verdiğiniz soruları **tek bir "ülke karşılaştırması" olmaktan çıkarıp bir araştırma modeline** dönüştürüyor. Özellikle sizin istediğiniz ekonomi–sosyal roller–etik–pazarlama–insan davranışı bağlantısı açısından en güçlü araştırma hattı şu görünüyor:

Siyasal kurumlar → ekonomik kurumlar → kaynakların bölüşümü → ekonomik güven → toplumsal roller → tüketici davranışı → pazarlama → siyasal ve ekonomik geri besleme.
Bu zincir, Türkiye'yi Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Rusya, Ukrayna ve Arap ülkeleriyle aynı ölçütler üzerinden karşılaştırmaya elverişli **bütüncül bir karşılaştırmalı siyasal ekonomi modeli** oluşturabilir.
Özellikle önemli olan nokta, ülkeleri "hangisi daha iyi" diye sıralamak değil; **aynı ekonomik sorunun farklı kurumsal yapılarda neden farklı sonuçlar ürettiğini** ortaya koymaktır. Güncel literatürün ortaklaştığı en güçlü yöntemsel sonuç da budur. (Taylor & Francis Online)